

Opinnäytetyö (YAMK)

Sosiaali- ja
terveysala

2011

Sanna Montonen

KOHTAAMINEN,
OHJAUSKESKUSTELUT JA
MOTIVOINTI VANKIEN
PÄIHDEKUNTOUTUKSESSA
– YKSILÖTYÖN NÄKÖKULMA HYVÄÄN
TYÖKÄYTÄNTÖÖN

TURUN AMMATTIKORKEAKOULU
TURKU UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

Sanna Montonen

KOHTAAMINEN, OHJAUSKESKUSTELUT JA MOTIVOINTI VANKIEN PÄIHDEKUNTOUTUKSESSA

Päihdekuntoutuksella on oma asemansa rikosseuraamuslaitoksen sisällä. Ensisijaisena toimintaa ohjaavana tekijänä on vankeuslaki. Vangeille laaditaan lisäksi arviointikeskuksessa rangaistusajansuunnitelma. Vankiloissa yleensäkin on tarvetta yksilötyön menetelmien kehittämiseen tai ainakin näkyväksi tekemiseen.

Kehittämistyön kantavana teemana on vangin kohtaaminen. Olen jakanut kohtaamisen käsitettä pohtimalla vuorovaikutuksen merkitystä ja sen tasoja. Vuorovaikutus syntyy keskusteluissa, joten kertomusten merkitys dialogin rakentumisessa nousee työssä esille. Diaogin kautta puolestaan voi päihdetyössä synnyttää luottamusta. Hyvä asiakasuhde kestää myös vaativuuden suhteessa vankiin.

Tarkastelen ohjauskeskusteluja työmenetelmänä. Näen työntekijän roolin erilaisena ohjauskeskusteluissa kuin kohtaamisessa. Ohjaamisessa keskitytään enemmän itse auttamistyöhön. Ohjauskeskustelut ja kohtaaminen eivät vaadi motivoitumista päihdeongelman käsittelyyn. Niiden kautta voidaan saada näkyviksi muita ongelmia.

Motivoinnin näen työntekijän kannalta omalla tavallaan ”toimintavaiheeksi”. Silloin on taottava kun rauta on kuuma. Periaatteessa vasta motivointivaiheessa päihdetyöntekijä tarjoaa aktiivisesti apua niin, että se näkyy myös vangille. Motivaatiossa puhutaan vaihemallista, joten eri vaiheissa olevaa motivoidaan eri työmenetelmillä.

Kaikki vangit eivät ole samassa lähtötilanteessa tullessan päihdetyöntekijän vastaanotolle. Osa ei tule edes täysin vapaaehtoisesti. Vankilassa ei mielestäni ole varaa kategorisoida ketään toivottomaksi tapaukseksi. Työntekijällä on yhtä suuri vastuu vangin saamasta palvelusta kuin vangilla itsellään.

BACHELOR'S THESIS | ABSTRACT

UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

Social studies| master

May 2011 | 75

Instructor Kari Salonen

Sanna Montonen

ENCOUNTERING, COUNSELLING AND MOTIVATING IN REHABILITATION INSIDE PRISON

Drugrehabilitation has its own status in Finnish prisons. It is mentioned in law. All the prisoners in Finland get a plan for their judgement time. In general rehabilitation work needs improvement in its ways to meet prisoners personally.

In this thesis the main theme is encountering the prisoner. I've divided this by focusing in the meanings of interaction. Interaction is made in speech and dialogue. Through prisoner's own stories we can build confidence. Good working relationship also endures demanding attitude.

I see counselling as a method of working. The role of the professional is different from pure encountering. I don't need the prisoner to be motivated in handling any drug problems. There are other problems in their life that need to be discussed.

From professional point of view motivating is "real action". At this point it is allowed for the worker in prison let her voice be heard. It is an active state. Motivation can be seen in different phases. There is a working method for each phase.

Not all the prisoners share the same situation. Some of them don't voluntarily come to meet the professional drugworker. In prison we can't anymore rule out prisoners from help because they are hopeless. Drugworkers are equally responsible for given help as the prisoner himself.

KEYWORDS: Encountering, counselling, motivating, professional drugwork, prison

1 JOHDANTO

Päihdekuntoutuksella on oma asemansa rikosseuraamuslaitoksen sisällä. Ensisijaisena toimintaa ohjaavana tekijänä on vankeuslaki. Vangeille laaditaan lisäksi arviointikeskuksessa rangaistusajansuunnitelma, jonka tavoitteissa usein mainitaan päihdeasioihin puuttuminen ainakin jollain tasolla. Kehittämistyön lähtökohdat ovat omassa virassani Satakunnan vankilan Köyliön osaston tarpeissa. Tosin vankiloissa yleensäkin on tarvetta yksilötyön menetelmien kehittämiseen tai ainakin näkyväksi tekemiseen.

Kehittämistyön kantavana teemana on vangin kohtaaminen. Päihdetyötä lienee mahdotonta tehdä ilman kohtaamista. Olen jakanut kohtaamisen käsitettä pohtimalla vuorovaikutuksen merkitystä ja sen tasoja. Vuorovaikutus syntyy keskusteluissa, joten kertomusten merkitys dialogin rakentumisessa nousee työssä esille. Dialogin kautta puolestaan voi päihdetyössä synnyttää luottamusta. Hyvä asiakassuhde kestää myös vaativuuden suhteessa vankiin. Kohtaamisten tarkoitus on mahdollistaa vangin ajatusten kuuleminen.

Tarkastelen ohjauskeskusteluja työmenetelmänä. Näen työntekijän roolin erilaisena ohjauskeskusteluissa kuin kohtaamisessa. Ohjaaminen on toisenlainen tapahtuma, siinä keskitytään enemmän itse auttamistyöhön. Ohjauskeskustelut ja kohtaaminen eivät vaadi motivoitumista päihdeongelman käsittelyyn. Niiden kautta voidaan saada näkyviksi muita ongelmia, joihin vaikuttamalla voidaan voimavaraistaa vankia.

Motivoinnin näen työntekijän kannalta omalla tavallaan ”toimintavaiheeksi”. Silloin on taottava kun rauta on kuuma. Periaatteessa vasta motivointivaiheessa päihdetyöntekijä tarjoaa aktiivisesti apua niin, että se näkyy myös vangille. Motivaatiossa puhutaan vaihemallista, joten eri vaiheissa olevaa motivoidaan eri työmenetelmillä.

Kaikki vangit eivät ole samassa lähtötilanteessa tullessaan päihdetyöntekijän vastaanotolle. Osa ei tule edes täysin vapaaehtoisesti. Vankilassa ei mielestäni ole varaa kategorisoida ketään toivottomaksi tapaukseksi. Työntekijällä on yhtä suuri vastuu vangin saamasta palvelusta kuin vangilla itsellään.

2 KEHITTÄMISTYÖN LÄHTÖKOHDAT

2. 1 Kehittämistyön tavoitteet

Kehittämistyön tavoitteena on yksilötyön menetelmien kehittäminen vankeinhoitolaitokselle päihdekuntoutustarpeisiin. Erityinen huomio keskittyy kohtaamistilanteisiin; luottamuksen ja dialogin synnyttämiseen. Hankkeen idea on noussut oman työn kautta ja uskoisin sitä voitavan hyödyntää vankeinhoitolaitoksen ulkopuolellakin. Kehittämiskohteen lähtökohdat ovat kuitenkin Länsi-Suomen rikosseuraamusalueen Köyliön osaston tarpeissa. Kohtaaminen ja ohjauskeskustelut eivät vaadi motivoitumista päihdeongelman käsittelyyn. Teen siis eron ohjauskeskustelujen ja motivoinnin väliin, vaikka ohjauskeskustelujen voidaan katsoa pitävän sisällään motivoivan haastattelun periaatteita. Minusta motivoiminen on aktiivinen tapahtuma, joka vaatii luottamuksellisen asiakassuhteen. Vuorovaikutussuhteen syntyminen ei ole itsestään selvyyttä.

Uusi vankeuslaki on tuonut tullessaan velvoitteita päihdekuntoutuksen suhteen. Rangaistusajansuunnitelmissa vähintään 80 prosentissa mainitaan päihdeongelmat ja monessa myös puutteelliset ongelmanratkaisukyvyt. Käytännössä uusi vankeuslaki myös velvoittaa tarjoamaan vangille mahdollisuutta päihdeongelmansa käsittelemiseen, aiemmin kuntoutukseen hakeutuminen perustui enemmän vangin omaan aloitteellisuuteen. Moni vanki ei ole valmis myöntämään päihteidenkäyttöään ongelmalliseksi, vaan se koetaan arvointikeskuksessa lyödyksi leimaksi.

Köyliön osastolla on vankeinhoidollisesti erityisryhmiä kuten korvaushoidossa olevat (ei pääsyä esimerkiksi päihdekuntoutumisosastoille) sekä naiset, joiden kokemukset päihdemaailman väkivaltaisuudesta ja seksuaalisesta hyväksikäytöstä ovat erilaisia kuin miesten. Seksuaalisuuteen liittyvät huonot kokemukset ovat erityisen vaikeita puhua ryhmässä.

Rikosseuraamuslaitoksessa eri ryhmäkäyttöön tarkoitetut ohjelmat ovat laajassa käytössä ja tulostavoitteissa puhutaan paljon näistä suoritteista. Ohjelmat sinänsä eivät ole huonoja; jos halutaan perusteellisemmin paneutua yksittäisen vangin elämänhallintaan liittyviin kysymyksiin, niin ne eivät anna siihen riittävästi keinoja. Ohjelmat perustuvat pitkälti ryhmämuotoisen kuntoutukseen ja kognitiivis-behavioraaliin viitekehyksiin. Kaikki vangit eivät erinäisistä syistä sovellu ryhmämuotoiseen kuntoutukseen. Tällaisia syitä ovat esimerkiksi asuminen eristysosastolla, ryhmiin soveltumattomuus ja paniikkihäiriöt. Korvaushoidossa olevat jäävät myös osin ryhmien ulkopuolelle, koska osa ryhmäohjelmista edellyttää lääkkeitä. Ryhmään sisältyy paljon voimaa. Suotuisissa olosuhteissa ja selkeässä ohjauksessa ryhmän voima voi kanavoitua päämäärätietoiseksi työskentelyksi. Voi käydä myös päinvastoin. Ryhmä on altis ylllykkeille ja rajojen rikkoutuessa tehdyt sopimukset pettävät (Lindqvist 2006, 174) . Vankilassa asiakkuus ei ole vapaaehtoista.

Varsinainen kehittämishankkeeni edellyttää luonnollisesti perehtyneisyyttä riippuvuusongelmaan. Samalla on syytä pitää mielessä, ettei ketään voida määritellä vain päihdeongelman kautta. Vankeinhoidon merkittävä tavoite on vaikuttaa uusimisriskiin. Ruotsissa ja Norjassa tehtyjen tutkimusten mukaan nykyiset toimintaohjelmat eivät kaikilta osin ole tuottaneet toivottuja tuloksia. Tutkimusnäyttöä on sen sijaan saatu työntekijän ja asiakkaan välille syntyvän hyvän vuorovaikutussuhteen merkityksestä riippumatta käytetystä viitekehystä. Vuorovaikutuksessa ohjauskeskustelujen ja motivoinnin kautta saatetaan ainakin välillisesti vaikuttaa elämänhallintaan positiivisesti. Kohtaamisten tulisi antaa tilaa vangin omille ajatuksille.

Minkä tahansa palvelujärjestelmän kehittämisen kannalta on ensiarvoisen tärkeätä, miten työntekijöiden asiantuntijuutta tuetaan. Erityisesti päihdetyön asiantuntijuus vaatisi tunnustetuksi tulemista muun muassa siinä, että vuorovaikutuksellinen asiakastyö tunnustetaan vaativaksi työksi. Se ei palaudu vain vuorovaikutustaitojen hallinnaksi; siinä on läsnä myös tietämisen perusta ja toiminnan tavoitteet. Työntekijöillä on keskenään myös valta luoda toiminnassaan erilaisia kollektiivisia asiantuntijuuskulttuureita yhdenkin organisatorisen rakenteen sisällä. He tarvitsevat paitsi tukea myös välineitä arvioida niitä. (Pösö 2000, 275.) Tämän kehittämistyön tueksi olen saanut ainakin ajallisia resursseja. Toivoisin sen herättävän huomaamaan, miten monimuotoista ja vaativaa työtä päihdetyössä tehdään paitsi vankiloissa myös muualla yhteiskunnassa.

Tämän kehittämistyön tavoitteena on tehdä päihdetyö näkyväksi vaativana vuorovaikutustyönä. Tavoitteena on saada hyvän työkäytännön kautta palvelun piiriin myös ne vangit, jotka yksiselitteisesti sanovat, ettei päihteiden kanssa ole ongelmia. Kehittämistyössä on teorian ja käytännön kokemusten kautta pohdittu tapoja, jolla päihdetyöntekijä voi kohdata vangin. Työntekijän rooli on koko ajan aktiivinen; kehittämistyön tavoitteena on murtautua ulos motivaation vaatimuksesta. Samalla on tarkoitus heittää ilmaan ajatus, että päihdetyön tavoitteena pitäisi olla hyvän vuorovaikutussuhteen luominen, ei vangin täysraittius.

2.2 Kehittämistyön prosessin kulku

Köyliön osastolla on mahdollisuus yksilöidysti räätälöityyn kuntoutukseen. Osastolla tulee huomioida työtoiminnan osuus vankien sosiaalisia taitoja ja ongelmanratkaisutaitoja lisäävään vaikutukseen. Yksilövastaanottoja toteutetaan myös muissa laitoksissa. Jokainen erityisohjaaja tekee työtään omista lähtökohdistaan käsin, joten ajatuksia vuorovaikutuksellisesta kohtaamisesta, ohjauskeskustelujen ja motivoinnin periaatteita voisi hyödyntää muissa vankiloissakin. Moni vanki puhuu vastaanotolla siitä, että on tärkeää tulla kuulluksi ihmisenä ja kokonaisuutena.

Vankeinhoitolaitoksessa on tällä hetkellä käytössä ainoastaan yksi yksilötyön ohjelma ja se on tarkoitettu käytettäväksi retkahdushoitoon. Rinnalle on tullut myös viisi keskustelua muutoksesta, siinä käsitellään vangin itse määrittelemää yhtä ongelmaa, johon muutosta halutaan. Yksilötyön työmuotojen kehittämiseksi on tarvetta. Alun perin suunnittelin rakentavani yksilötyön ohjelman, jossa käsiteltäisiin eri elämänalueita ja päihteiden mahdollista vaikutusta näillä alueilla ”perustietopakettina” niille vangeille, joilla on lyhyt tuomio. Pitempi tuomioisilla osa-alueita voisi syventää ja ohjelmaan voisi liittää tehtäviä.

Käytännön työn kautta on korostunut vangin kohtaaminen ja vuorovaikutuksen mekanismit asiakassuhteessa. Kyse ei varsinaisesti ole oman työn tutkimisesta, vaan väittämästä, että luottamuksellinen suhde on toimivin väline päihdetyössä. Tätä opinnäytetyötä tehdessä ajatus kristallisoitui varsin myöhäisessä vaiheessa; kohtaamisesta kaikki lähtee liikkeelle. Päihdetyötä ei voi olla olemassa ilman vangin tapaamista. Tätä tietä kuvastaa opinnäytetyön alkuperäinen nimi ”ohjauskeskustelut ja motivointi vankien päihdekuntoutuksessa”.

Se olisi jättänyt liian vähän tilaa kohtaamisen mekanismien pohtimiselle. Opinnäytteessäni en käsittele itsereflektion merkitystä päihdetyössä. Välillisesti käsite on esillä, koska vuorovaikutukseen tarvitaan vähintään kaksi ihmistä.

Osaltaan opinnäytteen valmistumiseen on vaikuttanut kohtaamistilanteet vankien kanssa. Kysyin itseltäni, miksi ihmeessä päihdekuntoutuksessa usein puhutaan ongelman kieltämisen olevan osa ongelmaa. Oman työn kautta totesin, että on ajantuhlausta kiistellä mahdollisen päihdeongelman olemassa olosta. Avautui ovi vankien kertomuksiin ja kokemuksiin. Sitä kautta tuli tarpeelliseksi tutustua väkivaltateorioihin, kriminologian rikollisuutta selittäviin teorioihin, raiskaustrauman kohtaamiseen, tunnesäätelyyn, läheisriippuvuuteen ilmiönä, narratiivisuuteen, identiteetin rakentumiseen, moraali- ja normiteorioihin ja niin edelleen. Olen kiitollinen tästä oppimisprosessista, vaikka opinnäytteen valmistumista se on hidastanut.

Tärkeimpänä yhteistyökumppanina pidän vankeja. Käymieni keskustelujen kautta haluan saada kuuluville vankien ajatuksia tilanteestaan; tätä kautta on mahdollistunut myös motivaatio oman tilanteen muuttamiselle. Työskentelytapa tietenkin muuttuu, jos vangille on jo syntynyt ajatus siitä, että nimenomaan päihdeongelma on se, johon haluaa ratkaisua. Olen käyttänyt case-esimerkkejä omista vastaanotoistani. Ne eivät ole sanatarkkoja lainauksia, pikemminkin tilannekuvauksia, mutta kuvastavat eri vankien käsityksiä ja todellisuuden rakentumista. Onko tällä työllä vaikuttavuutta uusimisriskiin? Tätä asiaa lienee yhtä vaikea arvioida kuin ohjelmien vaikuttavuutta.

Tässä kehittämistyössä on ollut pitkälti kyse oman työn ja työmenetelmien pohdinnasta. Yhteisissä työkokouksissa on keskusteltu siitä, mikä on se ”Köyliön malli”, ja miksi vangit ovat alkaneet enemmän puhua omista ongelmistaan. Koska edelleen vankeinhoidossa korostetaan ohjelmatyön

merkitystä, tuli tarpeen näyttää teoriapohjaisesti, mistä oikein voisi olla kyse. Tämä kehittämistyö on Köyliön vankilan yhteinen oppimisprosessi, josta itse kannan päävastuun. Itsellä on hieman vaikea hahmottaa, mitkä ovat niitä käytettyjä menetelmiä, oman työn tutkiminen saattaisi olla yksi. Toisaalta en ole tutustunut teorian tietoon aiheesta. Antti Särkelän sanoin, olen kiitollinen ideoista ja ajatuksista, puhutuista sekä kirjoitetuista. Enää en osaa laittaa sormeani juuri niihin kohtiin, joissa menetelmiä käytettiin. Ehkä tämä on omalla tavallaan protesti sille, että akkreditoidut ohjelmat ovat niin tarkasti metoditutkittuja.

Päihdeongelman käsitettä voidaan purkaa ja lieventää muuttamalla suhtautuminen sen kategorisuuteen. Päihdeongelmaan on tapana suhtautua varsin suljettuna, tarkkarajaisena ja tieteellisesti ”todeksi” todistettuna. Se on sosiaalinen ongelma, jossa ei ole neuvotteluvaraa. Päihdeongelma on syyllistävä kategoria, jolloin ajatellaan, että vapaan toimijan tulisi ottaa vastuu riskihakuisesta päihdekäytöstä. (Nätkin 2006, 48.) Leimattu identiteetti pohjautuu kategorisointiin ja institutionaalisiin mallitarinoin. Stereotypioihin perustuvat sosiaaliset identiteetit ovat vahvoja ja vääjäämättömiä (Väyrynen 2006, 82). Kielteiset stereotypiat johtavat kohtaamisessa siihen, ettemme opi tuntemaan toista sellaisena kuin hän on. Ihmisen monimuotoisuutta kaventaa, jos häntä tarkastellaan vain yhden ominaisuuden pohjalta. Ihminen pitäisi kohdata sellaisena kuin hän itse itsensä määrittelee (Vilkka 2010, 114-115). Tässä riittää haastetta itselle, rikosseuraamuslaitokselle ja koko yhteiskunnalle.

3 VANKILA PÄIHDETYÖN TOIMINTAYMPÄRISTÖNÄ

3.1 Vankeuslaki

Vankeuden täytäntöönpanon tavoitteena on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä vangin elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan sekä estää rikosten tekeminen rangaistuksen aikana. Vankeuden sisältönä on vapauden menetys tai sen rajoittaminen. Vankeuden täytäntöönpano ei saa aiheuttaa vangin oikeuksiin eikä olosuhteisiin muita rajoituksia kuin niitä, joista säädetään lailla tai jotka välttämättä seuraavat itse rangaistuksesta. (www.finlex.fi/vankeuslaki). Vankeusaika aiheuttaa väistämättä hankaluuksia eri elämän osa-alueilla. Näitä on pyritty lieventämään muun muassa pidemmillä perhetapaamisilla, siviilityö- ja opintoluvilla ja poistumislupia myöntämällä.

Vankilan olot on järjestettävä niin pitkälle kuin mahdollista vastaamaan yhteiskunnassa vallitsevia elinoloja. Vankilat ovat suljettuja vankiloita tai avolaitoksia. Vankilat voivat olla valvonnaltaan erilaisia. Avolaitoksessa olevat vangit voivat oleskella ja liikkua vankilan tai sen osaston alueella, työpaikalla tai muussa toimintapisteessä ilman välitöntä valvontaa. Vankilassa voi olla valvonnan asteeltaan ja toiminnoiltaan erilaisia osastoja. (www.finlex.fi/vankeuslaki). Vankeuslaki määrittää vangin sijoituksen suljettuun tai avolaitokseen ensisijaisesti kotipaikan läheisyyden ja turvallisuusnäkökohtien perusteella.

3.2 Arviointikeskustoiminta

Arviointikeskuksen toiminnan ydinajatus on, että vangit sijoitetaan toimintoihin ja laitoksiin yksilölliseen riski- ja tarvearvioon perustuvan rangaistusajan suunnitelman mukaan. Riski- ja tarvearviossa pyritään selvittämään, mitkä tekijät ovat myötävaikuttaneet vangin tekemiin rikoksiin, mitkä tekijät ylläpitävät rikollista käyttäytymistä ja mitkä tekijät ovat keskeisiä uusimisriskin kannalta.¹

Riski- ja tarvealuejako on seuraava:

- aiempi rikollinen käyttäytyminen
- asuminen ennen vankeutta, vapautumisen jälkeen ja arkipäivän toiminnoissa selviytyminen
- tulot ja taloudellisen tilanteen hoitaminen
- koulutus, työllisyys ja niitä tukevat taidot
- sosiaaliset sidokset ja elämäntapa
- alkoholin käyttö
- huumausaineiden käyttö
- ajattelu ja käyttäytyminen
- asenteet muun muassa rikollista käyttäytymistä ja yhteiskuntaa kohtaan.

(Sijoittajayksikötoiminnan käsikirja, 6)

Tällä hetkellä kaikille yli vuoden rangaistuksen saaneille vangeille tehdään rangaistusajan suunnitelma arviointikeskuksessa riski- ja tarvehaastattelujen sekä asiakirjojen perusteella. Vanki osallistuu niin sanottuun sijoittelukokoukseen ja allekirjoituksellaan sitoutuu noudattamaan suunnitelmaansa. Lyhyemmän tuomion saaneiden vankien

¹ Vangeista puolet sijoittuu ikäluokkaan 25-39-vuotiaat (Rikosseuraamusviraston monisteita: Vangit aluevankiloittain ja vankiloittain 1.5.2008). Vankien päihdeidenkäytöstä ei tehtyjen rikosten perusteella voida vetää suoria johtopäätöksiä. Arviointikeskuksen erikoissuunnittelija Katja Saarinen kertoi omasta tuntumastaan, että jonkinlainen päihdeinterventio olisi tavoitteena noin 75 prosentissa riski- ja tarvearvioihin pohjautuvissa rangaistusajan suunnitelmissa ja asiakirjapohjalta tehdyissä se olisi tavoitteena noin 90 prosentilla. (Päihdetyön erityisohjaajien työpäivät 16.10.2008).

rangaistusajansuunnitelmat tehdään myös arviointikeskuksessa vangin asiakirjoihin perustuen. Käytettäviä asiakirjoja ovat muun muassa oikeudenkäyntipöytäkirjat, rikosrekisteriote, edellisiä kausia koskevat kertymätiedot, kriminaalihuoltolaitoksen yhdyskuntaseuraamusasiakirjat, vangin toimittamat asiakirjat sekä työ- ja toimintakyvyn arviot. (Sijoittajayksikkötoiminnan käsikirja, 7-15.) Asiakirjaksi luetaan myös edellisille tuomioille laaditut rangaistusajansuunnitelmat, mikäli sellainen on.

Arviointikeskus laatii rangaistusajansuunnitelman, jonka toteuttamisesta vastuu on sijoituslaitoksella. Alle kahdeksan kuukauden vankeustuomiota suorittava voi ilmoittautua suoraan avolaitokseen. Lyhyttä tuomiota suorittava voidaan määrätä ilmoittautumaan myös suljettuun vankilaan. Ajatuksena on kuitenkin vangin asteittainen kulku kohti vapautta aina avoimimmissa oloissa. Tämä tarkoittaa, että suljetussa laitoksessa aloitetaan suunnitelman toteuttaminen ja siitä polutetaan eteenpäin avolaitokseen tai mahdollisesti rangaistuksenaikaiseen kuntoutukseen. Koevapauteen valmistelussa suositellaan aluksi avolaitosmääräystä. Uutena asiana alueelle ollaan perustamassa vapauttamisyksikköä.

3.3 Päihdekuntoutuksen asema vankilassa

Päihdehuoltolain (41/1986) mukaan kunnan on huolehdittava päihdehuollon järjestämisestä kunnassa esiintyvän tarpeen mukaan. Rikosseuraamuslaitos ei ole kuntoutuslainsäädännön tarkoittama kuntoutusorganisaatio. Vankilan ensisijainen tehtävä on rangaistusten täytäntöönpano.

Päihdetyö on osa vankeinhoidon perustyötä ja jakaantuu päihdevalvontaan, päihdehoitoon ja päihdekuntoutukseen. (Päihdevalvonnan opas 2008, 4-5). Käytännön työssä päihdetyö tunnutaan edelleen käsitettävän erityishenkilöstön toimintaan kuuluvaksi.

Päihdevalvonta tarkoittaa päihteettömyyden valvontaa ja päihderikollisuuden estämistä rangaistusaikana. Vankeinhoidossa tehdään päihdetestejä päihteiden käyttöä epäiltäessä. Vanki voi allekirjoittaa niin sanotun päihteettömyssitoumuksen. Tällöin hän antaa luvan testien ottamiseen satunnaisesti. Päihteettömyssitoumus vaaditaan, jos vanki hakeutuu päihdekuntoutusohjelmaan tai suljetun vankilan sopimusosastolle. Kaikki Suomen avolaitokset ovat päihteettömiä osastoja. Päihdetestaus saattaa olla ehtona myös poistumis-, opiskelu- ja siviilityöluville. (Päihdevalvonnan opas 2008, 5-6.) Käytännössä siis kaikki Suomen avolaitokset testaavat vankeja epäsäännöllisen säännöllisesti.

Päihdehoitoa toteuttaa vankeinhoitolaitoksen terveydenhuoltoyksikkö.² Tulotilanteessa vangille tehdään tulohaastattelu, laaditaan päihdearvio ja tarvittaessa aloitetaan katkaisuhoido. Vaikeissa vieroitusoireissa oleva voidaan lähettää vankisairaalan tai ulkopuoliseen sairaalahoitoon. Terveydenhuollon yhteydessä annetaan tietoa päihteidenkäytön terveysriskeistä.

² Vangeista vuosina 2005-07 tehdyn terveystutkimuksen tiedot ovat vielä koodaamatta. Esitettävät suhdeluvut ovat siis suuntaa antavia. Tutkittavana on ollut yhteensä 600 vankia. Tulosten mukaan Suomen vankiloissa on psyykkisesti ja fyysisesti hyvin sairaita ihmisiä. Noin puolelle tutkituista oli alkoholiriippuvuus ja kahdella kolmasosalla muu päihteidenkäyttödiagnoosi. Jokin persoonallisuushäiriö diagnosoitiin kahdella kolmasosalla. Yhdyskuntapalvelua suorittavilla terveystilanne oli parempi. Tutkimus on vankeinhoitolaitokselle apuväline työn kehittämiseen. Kuntoutusohjelmien toteuttaminen edellyttää tietoa sairauksista ja auttaa sopivien kuntoutuspolkujen löytämisessä. Tutkimuksen puitteissa ollaan tekemässä väitöskirjoituksia. (Rikosseuraamusvirasto tiedottaa 18.11.2008).

Opioidiriippuvaisten korvaushoitoa voidaan toteuttaa vankilassa. (Päihdevalvonnan opas 2008, 5-6.) Käytännössä korvaushoitoa ei vielä voi aloittaa vankilassaoloaikana; lähete siviiliä varten hoidon aloittamiseksi voidaan kirjoittaa. Vankeinhoitolaitoksen terveydenhuoltoyksikkö on eriytetty omiksi yksiköikseen, joilla on omat ylilääkärit. Tämä asettaa omat haasteensa yhteistyön kehittämiseksi, koska terveydenhuoltoyksikön toimintaa määrittävät lait potilaan asemasta ja oikeuksista. Terveydenhuoltohenkilökunta on siten salassapitovelvollinen myös muihin vankeinhoidossa työskenteleviin päin. (<http://www.vankeinhoito.fi/15133.htm>).³ Länsi-Suomen rikosseuraamusalueella avolaitoksissa korvaushoidossa olevat on sijoitettu Köyliöön.

Päihdekuntoutus käsittää tarpeen arvioinnin, neuvonnan kuntoutusmahdollisuuksista, motivoinnin kuntoutukseen, retkahdushoidon, eri päihdekuntoutusohjelmat vankilassa, yksilötyön, sijoittamisen ulkopuoliseen päihdelaitokseen ja valvotun koevapauden valmistelun päihdekäytön näkökulmasta. Vankiloissa käytössä olevat ohjelmat on hyväksytty omassa toimintaohjelmien hyväksymismenettelyssä (akkreditointi). Päihderiippuvaiset vangit hyötyvät usein myös muista uusintarikollisuuteen vaikuttavista ohjelmista, esimerkiksi ongelmanratkaisutaitoihin keskittyvästä Cognitive Skills –ohjelmasta tai väkivaltaiseen käytökseen vaikuttamaan pyrkivästä Suuttumuksen hallinta –ohjelmasta. (Päihdevalvonnan opas 2008, 6-7.) Käytännössä yksilötyössäkin

³ Oikeusministeri Tuija Braxin avauspuheen Rikosseuraamusasiakkaiden terveystutkimusseminaarissa 18.11.2008 esitti osastopäällikkö Jarmo Littunen. Ministerin puheenvuorossa todettiin, että vangeille on tyypillistä erittäin huono terveydentila ja moniongelmaisuus. Muuhun väestöön verrattuna kolmanneksella vangeista on esimerkiksi ADHD-diagnoosi. Vangit ovat väestömme sairain, köyhin ja syrjäytynein väestönosa. Päihdeongelmien yleisyys ja päihdekäytön yhteys uusintarikollisuusriskiin johtavat siihen, että vankeinhoidossa jatkossakin panostetaan kuntoutukseen. Viime vuosina heikentyneessä resurssitilanteessa on syystä oltu huolissaan tuomittujen terveyden ja työkyvyn heikentymisestä. Jos kysymyksessä olisi muu näin sairas väestöryhmä, pidettäisiin lisäpanostusta hoitoon ja kuntoutukseen aivan selvänä. (Oikeusministeri Tuija Brax 18.11.2008.)

tulisi pohjana käyttää akkreditoituja ohjelmia, kuten viisi keskustelua muutoksesta.

Yhteistä kaikille Länsi-Suomen rikosseuraamusalueen vankiloille on lyhyen (kesto noin 20 tuntia), motivoivan ryhmämuotoisen antiriippuvuudet -kurssin tarjonta. Kaikki ohjelmat eivät vaadi asumista sitoumus- tai päihdekuntoutusosastolla, mutta ne voivat toimia ”käyntikorttina” näille osastoille siirtymisenä tai ehtona avolaitossijoitukselle. Avolaitosmääräys kuitenkin peruutetaan, jos vanki jää kiinni kontrollivirtsatesteissä tai juo itsensä humalaan. Suljetuissa vankiloissa retkahdus tarkoittaa siirtoa pois sopimus- tai päihdekuntoutusosastolta. Retkahdushoito-ohjelman läpikäymistä edellytetään, jotta vanki voisi jatkaa kuntoutustaan.

Rangaistuksenaikainen kuntoutus tarkoittaa vangin sijoittamista tuomionsa loppuajaksi (enintään puoleksi vuodeksi) vankilan ulkopuoliseen päihdekuntoutuslaitokseen. Tämä yleensä edellyttää vankila-aikana oman rangaistusajansuunnitelman seuraamista eli ulkopuolinen sijoitus voidaan katsoa jatkokuntoutukseksi. (Päihdevalvonnan opas 2008, 7.) Aiemmin rahoituksen on perustellusta hakemuksesta myöntänyt aluevankila, mutta tiukentuneen linjan mukaan ulkopuoliset sijoitukset kuuluvat kuntien rahoituksen piiriin. Ulkopuolisessa sijoituksessa kuntoutuksen tulee olla ammatillisesti johdettua.⁴

Valvottu koevapaus on tärkeä keino vangin yhteiskuntaan sijoittumisen edistäjänä. Koevapaudessa olevien asumiseen, opiskeluun, työhön ja terveydenhuoltoon sovelletaan yleistä lainsäädäntöä. Koevapaus voi pituudeltaan olla enintään puoli vuotta ja vain erityisistä syistä yli puolet

⁴ Vankiloissa on aktiivista vertaistukitoimintaa. Vertaistukeen kiinnittyminen saattaa auttaa vankia selviämään. Merkittävimpiä vertaistuen tarjoajista ovat AA ja Kris. AA- tai NA-ryhmäkäyntejä varten on ainakin Huittisissa ja Köyliössä ollut mahdollista saada poistumislupa tärkeästä syystä. Kris-toiminta on aktiivisinta Tampereen seudulla. Se perustuu entisten vankilakierteessä olleiden haluun auttaa samassa tilanteessa olevia. Kris Tampere ry:n päivätoiminnassa on ollut mahdollista suorittaa koevapauden toimintavelvoitetta.

vankilassaoloajasta. Koevapauteen sijoitettu on velvollinen osallistumaan päihdetestaukseen. Koevapauden toimintavelvoitteena voi olla päihdehuollon avopalveluihin osallistuminen. Koevapauteen voidaan sijoittaa myös päihdehoitoyksikköön. (Rikosseuraamusviraston menettelyohje 6/011/2008.) Koevapauteen tai rangaistuksenaikaiseen kuntoutukseen sijoittaminen edellyttävät molemmat vankilan päihdetyöntekijän arviota vangin tilanteesta.

Akselilla kunta-vankeinhoito voidaan vankilan päihdekuntoutustyö nähdä ennen kaikkea ohjaavana toimintana. Vangit muodostavat erityisryhmän, jolloin palveluista on vaikea puhua palveluna. Nähdäkseni perinteinen käsitys asiakkuudesta vaatisi vapaaehtoisuutta, jota vangilla ei ole suhteessa vankilaan ja vankilan järjestämään toimintaan. Vangeilla on toimintavelvoite, jolloin suhdetta palveluihin voidaan pitää jopa Juhilan (2006) määrittelemänä liittämistä ja kontrollisuhteena (Juhila 2006, 49-99). Vangin suhdetta palveluihin voisi määritellä myös sosiaalisen vuorovaikutuksen termillä tilanteessa olo (Mönkkönen 2007, 109-110). Rangaistusajansuunnitelman tavoitteita pidetään velvoittavina.

3.4 Vankilan päihdekuntoutuksen nykytilan arviointi

Kuntoutuksella tarkoitetaan kaikkia niitä toimia, joilla rankaisemisen aikana rikoksentekijään pyritään vaikuttamaan siten, että hänen mahdollisuutensa elää yhteiskunnassa hyödyllisenä kansalaisena lisääntyisivät (Laine 2007, 263-264). Riski- ja tarvearviointimenetelmät ovat saaneet osakseen kritiikkiä siitä, että niitä käytetään useammin hallinnon ja laitostarpeiden näkökulmasta kuin todelliseen yksilön auttamiseen (Laine 2007, 271). Vankeinhoidossa tämä näkyy muun muassa niin, että päihdekuntoutuksella asetetut mittarit ovat järjestettyjen kurssien määrissä.

Vangin ja työntekijöiden kohtaamisessa ongelmalyöön prosessit hämartyvät. Yleisen ongelmalyöön osittainen muuttuminen erikoistuvaan, määrittelyä rajaavaan ja supistavaan keskusteluun kertoo jotakin yleisten ihmiselämän ongelmien kanssa työskentelevien organisaatioiden toimintatavasta. Tämä tuottaa rajoja. Tuen rajaaminen tai epäminen on yksi kritiikin aiheista (Juhila & Pösö 2000, 62.) Tehokkuus rankaisujärjestelmässä näkyy riskiryhmien löytämisenä. Tässä keskeisiä käsitteitä ovat kriminogeeniset tarpeet ja riskiarviot. Ennustettavuus vaatii yksilöllisen harkinnan vähentämistä ja yleisten manuaalien käyttöönottoa koko rikosseuraamusjärjestelmässä. Asiantuntijuuteen perustuvan henkilökunnan vaikutusmahdollisuudet vähenevät. (Laine 2007, 370). Tämän hetkisyssä vankeinhoitolaitoksen toimintatavassa se näkyy tietyn tyyppisenä pakkohoitona: ellet noudata suunnitelmaasi, on turha odottaa mitään.

Riitta Granfelt on tutkinut etnografisin menetelmin kokemuksia vankien kokemuksia päihdekuntoutuksesta. Tutkimus kohdistui naisvankeihin, oletettavasti sen tuloksia voidaan soveltaen käyttää koko vankipopulaatioon. Tutkimus osoitti, vankien psykososiaalisen tuen tarpeen monomuotoisuuden ja päihdeongelmien syvyyden. Vangit tarvitsisivat laaja-alaista, eri elämäalueille vaikuttavaa kuntoutusta, mutta sen saamiseen on rajalliset edellytykset. Ohjelmatoiminta on perusteltua, se kuitenkin kaipaisi rinnalleen yksilötyötä ja sosiaalisen kontekstin huomioon ottamista. (Granfelt 2007, 17-18.) Vangit joutuvat viimeisille sijoille myös vapautuessaan mitä tulee sosiaali- ja terveydenhuollon palveluihin tai asuntojonoihin.

Tutkimuksessa tuli esiin vangin kannalta tärkeitä johtopäätöksiä. Huomionarvoisin saattaa olla se, että vankeinhoidonkin kuntoutuksesta syrjäytyvät sairaat ja syrjäytyneimmät vangit. Varsinkin päihdeongelmiin

kietoutuvat mielenterveysongelmat edellyttäisivät moniammatillisen yhteistyön kehittämistä. Päihdekurssit nähtiin myös eräänlaisena vankilan sisäisenä pakkohoitona, eikä ryhmämuotoinen kuntoutus sovi kaikille. Yksilötyön lisääminen antaisi laajemmat mahdollisuudet käsitellä henkilökohtaisesti arkaluonteisia asioita. (Granfelt 2007, 147-150.) Vankeinhoidon kuntouttavaa toimintaa tunnetaan lisäksi huonosti muualla yhteiskunnassa.

Inkeri Penttinen ja Johanna Saari tekivät Satakunnan ammattikorkeakoululle tutkimuksen vankien kokemuksesta päihdetyöstä. Tutkimusta varten teemahaastateltiin kuutta vankia Satakunnan vankilassa. Opinnäytetyön yhtenä tarkoituksena oli kuvata Satakunnan vankilassa olevien vankien ajatuksia päihdehoidoista vankeuden aikana. Osalla haastatelluista oli kokemusta muidenkin vankiloiden päihdetyöstä. Päihdetyötä pidettiin monipuolisena. Toisaalta aikaisemmilla tuomioilla kokemukset olivat myös täysin päinvastaisia. Päihdehoidosta olisi kaivattu tietoa, mutta sitä ei tuntunut olevan tarjolla. Kaikille ei ollut tarjottu mahdollisuutta päihdekuntoutukseen ja erityisen vaikeaa oli ollut saada lääkkeellistä hoitoa. (Penttinen & Saari 2007, 23.) Päihdekuntoutuksessa ilmeisesti tarjonta ja tarve eivät aina kohtaa.

Vankiloiden päihdetyön koettiin kehittyneen. Opinnäytetyön tekijät yllätti se, että vaikka päihdetyö myös siviilin puolella on pitkälti ryhmämuotoista, niin yksilötyötä kaivattiin lisää. Haastatellut kokivat erityisen tärkeäksi itselleen läheistensä tuen. Tutkimuksessa todettiin, että vankiloiden olisi syytä tehdä nykyistä enemmän yhteistyötä vankien läheisten kanssa.

Vankien haastatteluissa nousi esiin myös kontrolli. Vaikka vankiloissa liikkeuakin huumeita, on kontrollin alla helpompi olla päihteitä. (Penttinen & Saari 2007, 31-33). Yksityisesti tämän opinnäytteen tekijät pohtivat, pitäisikö jatkotutkimusta tehdä henkilökunnan asenteista. He kokivat osin, että henkilökunnan sisällä ei riittävästi arvostettu päihdekuntoutusta.

Satakunnan vankilan sosiaalityöntekijä Tuula Sippo koki uuden vankeuslain vaikuttavan omaan työhönsä ennen kaikkea työnjaollisena uudistumisena. Vankeusaika nähdään entiseen verrattuna enemmän prosessinomaisena ja suunnitelmat ovat tehneet siitä strukturoidumman ja osin myös jäykän kaavamaisen. Nykyiset vankeinhoidon linjaukset eivät varsinaisesti ole uusia. Koulutus- kuntoutus- ja sosiaalsektorin rooli tosin korostuu nykyisin myötä. (Sippo 24.2.2009.) Aiemmin on korostettu erityisesti turvallisuutta, eikä tämä tavoite ole vankeuslaista kadonnut. Näkökulma kuntoutukseen on muuttunut, ristiriita uuden ja vanhan välillä on. Sitä tulee ymmärtää, muttei välttämättä hyväksyä.

Erityisen tärkeänä Tuula Sippo kokee verkostotyön kehittämisen. Erityisalueena hän mainitsee vankien perheen ”kärsimyksen lähestymistä”. Vankien asumiskysymykset ovat saaneet sosiaalityöntekijän suorastaan skeptiseksi. Asuntopolitiikka tuntuu olevan pielessä, vaikka ongelmat on tiedetty, tiedostettu ja niistä on tiedotettu. Kaikki eivät kykene itsenäiseen asumiseen ja vaihtoehtoja tuetun asumisen muodossa pitäisi olla muitakin kuin asuntolat. Yhteistyö kuntien viranomaisten kanssa tuntuu näiltä osin ontuvalta. Vapautuva vanki ei hyödy vankilan tarjoamista mahdollisuuksista, jos vapautuu samoihin oloihin, joista on vankilaan tullutkin. (Sippo 24.2.2009.) Yhteistyön kehittäminen vankilasta ulos on myös päihdetyön haaste.

Vankeinhoidon terveydenhuollon yksikkö eriytyi omaksi yksiköksi uuden vankeuslain myötä. Köyliön osaston sairaanhoitaja Susanna Nixon näki tässä hyvänä puolena sen, että ammatillinen tuki omassa työssä lisääntyi. Nyt esimiehenä on oman alan asiantuntija, aikaisemmin esimiehenä toimi vankilan johtaja. Tämä lisäsi vankien tasapuolista kohtelua. Samalla mahdollisuudet kehittää omaa työtä paranivat. Myös yhteistyö eri poliklinikoiden ja oman talon erityisasiantuntijoiden välillä on tiivistynyt. (Nixon, 24.2.2009.) Köyliössä sairaanhoitaja on osa moniammatillista tiimiä, ja osallistuu vankien asioiden käsittelyyn viikottaisissa osastokokouksessa. Lisäksi päihdetyön erityisohjaaja ja sairaanhoitaja pitävät kahdestaan kerran kuukaudessa tapaamisen vankiasioissa. Esimerkiksi korvaushoidossa olevat ovat ainoa vankiryhmä, joka on velvoitettu käymään päihdetyöntekijän vastaanotolla. Tällä on haluttu varmistaa psykososiaalisen kuntoutuksen jatkuminen.

Rangaistusajan suunnitelmat sairaanhoitaja koki melko ristiriitaisina. Tällä hetkellä arviointikeskuksessa ei ole terveydenhuollon ammatillista osaamista, jota vaatisi esimerkiksi vangin työkyvyn arviointi. Vangit saattavat myös käsitellä rangaistusajansuunnitelmiaan olevia tavoitteita sairaanhoitajan vastaanotolla, mutta terveydenhuollon henkilökuntaa sitova vaitiolovelvollisuus on vaativa. Koulutusta rangaistusajansuunnitelmien toteuttamiseen ja seurantaan ei ole järjestetty. (Nixon, 24.2.2009.) Vankien terveystilanne ja mielenterveysongelmat vaatisivat yhteistyömuotojen kehittämistä myös vankilan sisällä.

4 KOHTAAMINEN

4.1 Vuorovaikutuksen merkitys päihdetyössä

Vuorovaikutuksellisten käytäntöjen maailma avautuu työntekijän ja asiakkaan kohdatessa. Vuorovaikutus on moniulotteisempi asia kuin tiedetyt tai osatut asiat. Työntekijän ja asiakkaan kohtaamista voi tarkastella tavalla, jossa huomioidaan vuorovaikutuksellisten käytäntöjen rikkaus ja moninaisuus. Auttamistyön ammatillisuuteen kuuluu vuorovaikutuksellisuus. (Jokinen & Suoninen & Wahlström 2000, 15.) Erityisen tärkeäksi vuorovaikutukseen heittäytyminen tuntuu nousevan, kun puhutaan niin sanotusti vaikeista asiakasryhmistä. Omaa persoonaa on uskallettava käyttää. Ennen kaikkea on oltava oma itsensä.

Päihdetyön tärkeät käytännöt rakentuvat paljolti asiakkaan ja työntekijän keskustelujen kautta. Rakentumismetafora on peräisin sosiaalisen konstruktionismin traditiosta. Käsité viittaa siihen miten sosiaalinen todellisuus tulee luoduksi ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Käytäntöjä tarkastellaan erityisesti suhteessa siihen, miten niissä tehdään tulkintoja asiakkaan ongelmista ja ratkaisuvaihtoehdoista, rakennetaan asiakkuutta sekä tuotetaan erilaisia identiteettejä asiakkaalle ja työntekijälle. Vuorovaikutuksellisuuden korostaminen tarkoittaa, ettei asiakasta nähdä pelkästään toimenpiteiden kohteena vaan prosessin osanottajana. Vuorovaikutuksen lopputulos on aina vähintään kahden osapuolen yhteistuotos. (Jokinen & Suoninen & Wahlström 2000, 16-17.) Voisi olettaa, että vuorovaikutuksen hyödyntäminen vankilan päihdetyössä lisää enemmän halukkuutta yhteistyöhön kuin vaatimus osallistua päihdetyöhön.

Ei ole helppoa määritellä, mikä on olennaisinta vuorovaikutuksessa. Mukaan voidaan laskea oman työn tiedollinen hallinta ja kyky empatiaan. Tutkimuksissa on todettu suuria eroja asiakkaiden kiinnittymisessä hoitoon samaa ohjelmaa toteuttavien ja samoja menetelmiä käyttävien työntekijöiden välillä. Työntekijän tyyli saattaa olla yksi tärkeimmistä ja useimmin vaille huomiota jätetyistä muuttujista. (Koski-Jännes 2008, 20-21.) Saattaa olla, että työntekijän luottamus omaan toimintaansa luo toiveikkuutta; toiveikkuus saattaa olla prosessin tärkein osa (Arnkil & Eriksson 1999, 99). Työntekijän kyky luoda toimiva asiakassuhde vaikuttaa ehkä enemmän kuin itse käytetty metodi. Tätä ei pidä tulkita niin, että pelkät sosiaaliset taidot saavat aikaan toivottuja tuloksia.

4.2 Vuorovaikutuksen tasot

Omia työtapoja pitäisin hyödyllisenä tarkastella sosiaalisen vuorovaikutuksen tasojen kautta. Jokaisella tasolla vaikuttaa dialogisuus, mutta toimintaympäristön vaikutus tilanteisiin on myös huomattavan suuri. Vuorovaikutuksessa voi peilata omaa toimintaansa vangen ajatuksiin tilanteestaan. Samalla voi tarkkailla vangen sanatonta viestintää. Kaarina Mönkkönen on jakanut vuorovaikutuksen tasot viiteen: tilanteessa olo, sosiaalinen vaikuttaminen, peli, yhteistyö ja yhteistoiminta (Mönkkönen 2007, 109). Vuorovaikutuksen tasot eivät toimi samoin kuin esimerkiksi muutoksen vaihemalli, mutta tiettyjä siirtymiä voi havaita. Yhteistyöstä harvoin kuitenkaan palataan tilanteessa oloon.

Tilanteessa olo

Tilanteessa olon tarkoittaa toisen olemassaolon tiedostamista samassa tilassa. Toinen osapuoli voi yrittää olla aktiivinen ja toinen saattaa vetäytyä kuoreensa. (Mönkkönen 2007, 110-111.) Tyypillisimmillään tänä tilanne on joka kerta, kun vanki saapuu ensimmäistä kertaa vastaanotolle. Päihdeasioita ei välttämättä haluta käsitellä, ne koetaan ”jossain arviointikeskuksessa” lyödyksi leimaksi. Kuuntelu on erittäin aktiivinen tapahtuma (Arnkil & Eriksson 1999, 100) , joten ensikohtaamisessa alkaa hahmottua vangin oma käsitys siitä, miksi tässä tilanteessa ollaan. Kertomuksilla voi ammatillisen auttamistyön vuorovaikutuksessa olla erilaisia tarkoituksia. Ne voivat esimerkiksi olla määrittelemässä ongelmallista tilannetta tai ne voivat kutsua työntekijän kuuntelemaan (Jokinen & Suoninen & Wahlström 2000, 27). Kertomusten kautta alkavat määrittyä ne asiat, joihin saatetaan kaivata muutosta.

Aloitan jokaisen vangin kanssa ensimmäisen tapaamisen esittäytymällä nimelläni ja kädenpuristuksella. Jokaisen tapaamisen aluksi kysyn myös, mitä vangille kuuluu. Melko tyypillinen keskustelun kulku on seuraava:

”Tässä sun suunnitelmassa on tällaisia tavoitteita. Mitä sä itse ajattelet näistä?”

”Kai ne muuten ihan ok on, mut ei mulla mitään ongelmaa alkoholin kanssa ole”

”Juu ei tässä ongelmaa ole tarkoitus kenellekään tehdä. Kai tässä on ajateltu, että jollain lailla liittyä näihin sun tuomioihin....”

”Liittyä, mut ei mulla ongelmaa ole”

Saatan kysellä alkoholin käyttökerroista (kertoja kuukaudessa), paljonko käyttää kerralla ja onko samanaikaista lääkekäyttöä. Jos puhutaan huumeista, kyselen mitä aineita ja onko suonensisäistä käyttöä. Kysyn myös onko aiempia asiakaskontakteja, päihdekuntoutusta taustalla tai onko joku läheisistä ollut

huolissaan. Yleensä vangit jossain kohtaa hieman rentoutuvat ja kertovat käytöstään. Keskusteluaiheeksi voidaan nostaa haittavaikutuksetkin, ainakin jos ovat sattuneet kavereille. Jos kehonkieli on todella torjuva eli vanki pyrkii jäykkänä istumaan mahdollisimman kaukana eikä oikein katso päin, käännän keskustelun neutraalimpiin aiheisiin.

Yleensä vangit ovat valmiita puhumaan lapsistaan ja harrastuksistaan. Neutraalit aiheet antavat mahdollisuuden ehdottaa, että voitaisiin jutustella toinenkin kerta. Ensimmäisestä tapaamisesta käytän nimeä tutustuminen. Suurin osa vangeista tuntuu jollakin tapaa yllättyvän siitä, että heitä kuunnellaan. Osalla on takanaan huostaanotoista alkanut pitkä laituskierre ja avuttomuuden tunteita oman elämän suhteen. Tässä vaiheessa käytän myös suljettuja kysymyksiä ja olen itse paljon äänessä. Teen tämän siksi, että kyllä tai ei vastaukset kuitenkin pistävät ottamaan jonkinlaisen kontaktin. Vasta kontaktin synnyttyä voidaan alkaa rakentaa jonkinlaista keskustelua. Teen alusta asti kuitenkin selväksi, että minun mielestäni vankilassa olo kertoo vangista vain yhden asian; sen, että ongelmia on ollut tai ainakin tuomio saattaa niitä mukanaan tuoda. Tästä syystä minun ovestani kävelee sisälle aina ensisijaisesti ihminen.

Sosiaalinen vaikuttaminen

Sosiaalinen vaikuttaminen on tilanne, jossa toinen käyttää selkeästi valtaa toiseen. Vuorovaikutusta leimaa yhdensuuntaisuus. (Mönkkönen 2007, 112.) Arviointikeskuksen laatimat rangaistusajan suunnitelmat osa vangeista kokee pyrkimyksenä sosiaaliseen vaikuttamiseen. Osa vangeista, joiden suunnitelma on tehty riski- ja tarvearviohaastattelun pohjalta on todennut, että asiantuntijatiimi oli valmiiksi määritellyt tavoitteet. Vanki sitoutettiin tavoitteisiin allekirjoittamalla rangaistusajansuunnitelma. Tavoitteista ei voinut neuvotella.

Sosiaalisen vaikuttamisen ja tilanteessa olon rajapinta on hyvin häilyvä omassa työssäni. Koska vankeusrangaistus nähdään prosessina, jolta odotetaan tiettyä tuotosta, pitäisi oman työn olla vaikuttamista uusimisriskiin uhkatekijöiden kautta. Päihdeongelmat ovat suurin yksittäinen uusimisriskitekijä.

Sosiaaliseseen vaikuttamiseen liittyy omalla kohdallani kyseleminen, eikä välttämättä päihdeistä vaan vangin elämästä ja ajatuksista yleensä. Saatan olla paljonkin äänessä, mutta kysymykset muuttuvat avoimemmiksi. Käytän menetelmänä haastattelua vangin elämänkerrasta, syntymästä asti tähän tilanteeseen. Yhden vangin kohdalla muistelen, että sain harrastaa melkein yksinpuhelua vuoden ennen kuin vanki uskalsi tuottaa omia ajatuksia. Oppimisen paikka itselle oli se, että kaikkiin avoimiin kysymyksiin on helppo vastata ”enpä ole koskaan ajatellut”. Vaikuttaminen voi siis olla myös vuorovaikutustaitojen oppimisen paikka. Osa vangeista jää tähän vaiheeseen. Tosiasia on, että kaikesta yrityksestä huolimatta päihdetyöntekijä ei voi aina synnyttää toimivaa vuorovaikutussuhdetta.

Yhteistyösuhde

Yhteistyössä osapuolilla on yhteinen päämäärä. Yhteistyö vaatii molempien osapuolien työskentelyä kohti tavoitetta. (Mönkkönen 2007, 118-119.) Yhteistyösuhteen synnyttäminen ei vankilaoloissa ole itsestään selvyyttä. Vangit puhuvat keskenään paljon virkamiehistä. Kaikki vankien kanssa ei saavuteta yhteistyösuhdetta. Osaltaan siihen vaikuttavat tuomioiden lyhyys, luottamuksen synnyttäminen vie aikansa. Osan kanssa suhde voi syntyä ikään kuin sattumalta. Yhteistyösuhteen saavuttaminen vaatii ennen kaikkea kykyä kuunnella.

Erään vangin kanssa oli tavattu säännöllisesti yli puoli vuotta. Hän tuli sääntillisesti ja alun alkaen oma-aloitteisesti vastaanotolle. Jossain vaiheessa olin itse jo hiukan tuskastua tilanteeseen, kun alkoi tuntua, että hohtimet olisivat käyttökelpoisin työväline. Eräällä kerralla vanki yllätti. ”Mitä kuuluu?” kysymykseen ei tullutkaan enää vastausta ”ei tässä erityistä” ja syvä hiljaisuus. Vanki alkoi kertoa ongelmistaan vaimon kanssa. Avioero oli tulossa: ”vaimo sano ettei se tiedä rakastanks mä sitä. Mut kun en mä muista, koska mä olisin tuntenut jotain, siis yhtään mitää. Mul on vähän epäselvää, mitä ne tunteet tarkoittaa”. Yhdessä pohdittiin, mistä ”tunteettomuus” voisi johtua. Pohdimme myös, mistä tunteen voi tunnistaa, ja miltä tuntuu kun tuntee. Mietimme yhdessä, ymmärtäisikö vaimo tilanteen.

Samainen vanki oli poistumisluvilla uskaltanut keskustella vaimonsa kanssa ajatuksistaan. Tilanne kotona johti lopputulokseen, jonka muistan ikuisesti ja monistakin syistä pupu-tarinana. ”Meillä siis kipinät sinkoili ihan vanhaan malliin ja oltiin siin parvekkeella tupakalla. Sit siihe alas puskan viereen ilmestyi kaksi pupua. Vaimo sanoi, ettei niitä aiemmin oo ollu kuin yksi. Olikohan se joku enne?” Tämän jälkeen vanki kertoi sillon tällöin retkahdelleensa vankilassa ollessaan ja poistumisluvilla. Viimeisestä retkahduksesta vaimo oli ollut niin kiukkuinen, että oli komentanut kertomaan asiasta vankilan päihdetyöntekijälle.

Muutamien pitkällä tuomiolla olevien vankien kanssa käydään myös kuulumisten vaihtoa ilman sen suurempaa päämäärää. Luottamuksellisen suhteen hyvän kehitysvaiheen tiedän siitäkin, että vangit käyvät vastaanottoaikojensa ulkopuolella heittämässä pikaiset tilannetiedotukset. Omalla tavalla tähän vaiheeseen pääsy kertoo vangin valmiuden kasvamisesta omien asioiden käsittelyssä. On todennäköistä, että tässä vaiheessa alkaa perusteellisempi jatkumojen suunnittelu.

Oman työn kannalta tämä on useimmiten eräänlainen loppuvaihe. Vankilassa oloaika on rajattu ja kontrolloitu, joten yhteistyösuhde luo pohjaa jatkossa yhteistoiminnallisuudelle, jota tarvitaan tavoitteen pitämiseksi myös vapauduttua.

Yhteistoiminnallisuus

Yhteistoiminnallisuus edellyttää yhteistä päämäärää ja sen tiedostamista. Kontrollia ei tarvita, sillä osapuolet ovat sitoutuneet yhteiseen asiaan. (Mönkkönen 2007, 120.) Käytännössä tätä tasoa on hankala vankilassa saavuttaa, koska läsnä ovat aina kontrollin elementit. Kontrolli ulottuu kuitenkin myös fyysisen liikkumatilan alueelle. Omasta näkökulmasta siirtyminen siviiliin palvelujen pariin aloittaa yhteistoiminnallisuuden, johon oma työ vaikuttaa kynnystä madaltavasti.

Eräs vanki tekee poikkeuksen kahdessakin kohtaa. Hän oli korvaushoidossa, ja suhtautui vastahakoisesti hänelle asetettuun velvollisuuteen käydä vastaanotolla. Enimmäkseen vastaanotot olivat olleet lyhyitä ”ihan ok kaikki” – tyyppisiä tilanteita. Asiakkaan tahtoa olla puhumatta asioistaan pitää kunnioittaa. Tämän vangin kanssa ei oltu neuvoteltu asiakkuudesta, joten olimme yhteisesti sopineet ainoastaan siitä, että hänen rangaistusajansuunnitelmaansa tulee merkintä käynneistä. Yhteistyösuhde lähti liikkeelle ikävästä sattumasta. Ehdin kysyä ”mitä kuuluu” ja sen jälkeen mies itki vastaanotolla kolme varttia. Lapset oli yllättäen huostaan otettu. Murheen kuuntelemisella ja kädestä kiinni pitämisellä syntyi luottamusta.

Tämän vangin kanssa käytiin pitkät keskustelut lasten huostaanottoon johtaneista syistä. Tilanteeseen oli vaikuttanut vaimon hakeutuminen

korvaushoitojonoon. Vaimo oli kertonut avoimesti tilanteestaan eli hän käytti subutexia vähäisiä määriä ja oli työelämässä. Lapsista ei oltu koskaan tehty lastensuojeluilmoituksia, ja lopuksi sekä koulun että tytärtä tavanneen psykologin lausunnot kertoivat kahdesta pärjäävästä lapsesta, joita selvästi oli rakastettu. Puitiin myös aihetta yleiset ennakkoluulot päihdeongelmista ja korvaushoidosta. Yhdestä monista lastensuojelun palaverista vanki palasi hieman hämmentyneenä: ”Sen sossun asenteet meitä kohtaan on tainnut muuttua. Edellisessä palaverissa mä kerroin mistä me puhuttiin. Se sossu on tainnut ottaa selvää korvaushoidosta”. Ajattelisin tämän olleen hyvin lähellä yhteistoiminnallisuutta. Vangin kanssa keskustelut jatkuivat pitkään huostaanoton purkamisen jälkeen. Puimme tapahtuneen mahdollisia vaikutuksia jatkossa, syntynyttä luottamuspulaa vallitseviin käytäntöihin ja viranomaisiin sekä rikokseen johtanutta syytä, jota vanki ei ollut maininnut riski- ja tarvearviostaastattelussa.

Omalla tavallaan melko lähelle yhteistoiminnallisuutta voidaan päästä, jos vanki sijoitetaan rangaistuksenaikaiseen kuntoutukseen vankilan ulkopuoliseen laitokseen tai vanki lähtee valvottuun koevapauteen. Tällöin vankilan kontrolli vähenee ja vanki on enemmän vastuussa omasta toiminnastaan. Käytännössä oma työ melkeinpä loppuu palvelutarvearvioiden ja maksusitoumushakemusten kirjoittamiseen. Pidän kyllä yhteyttä kuntoutuslaitoksiin ja vankiin tuomion loppuun. Vapautunut vanki ei enää ole ilmoitusvelvollinen vankilan suuntaan. Jonkun kanssa on satunnaisesti soiteltu tuomion jälkeenkin. Käytännössä pitää luottaa siihen, että vanki pärjää tai on riittävän hyvin saattaen vaihdettu. Vankilan päihdetyöntekijän on pakko tehdä itsestään tarpeeton. Oma työtä voi ehkä pitää onnistuneena, jos vanki ei päihdeiden vaikutuksen alaisena uusi rikostaan.

Peli

Pelisuhdetta voidaan kuvata kilpailun käsitteellä. Pelaajilla on tavoite, muttei välttämättä jaettu. (Mönkkönen 2007, 114-115.) Omalla tavallaan voisi sanoa, että vankeinhoitolaitos antaa vangille pelinappulat ja säännöt heti tuomion alkaessa: ”Pelaa näin ja saavutat tuloksia”. Kaikki vangit eivät kuitenkaan pelaa. Osa on huolissaan tulevaisuudestaan ja perheen jaksamisesta. Osa pelaa osittain päästäkseen poistumisluvulle tai avolaitokseen. Pieni osa on niitä, jotka pelaavat saadakseen itselleen etuoikeuksia.

Pelitalanteessa saattaa olla kyse ilmiöstä kaunistelu, jota on tutkittu 1950-luvulta lähtien. Silloin huomattiin, että erilaisiin kyselyihin vastatessaan ihmisillä on taipumus sosiaalisesti suotavaan vastaamiseen. Kaunistelu voi ilmetä vastausten paranteluna, kielteisten ominaisuuksien kieltämisenä itsessä tai omien vahvuuksien liioitteluna. Tietoisen vaikutelman hallinta on tarkoituksellista virheettömän vaikutelman antamiseksi. Tiedostamaton itsepetos on rehellistä uskoa omaan erinomaisuuteen. (Honkaniemi 2009, 230-232.) Todennäköisesti sama pätee myös vuorovaikutustilanteissa.

Aidoista pelaajista tulee mieleen vanki, joka jo arvioinnissa ollessaan kertoi avovaimonsa raskaudesta. Tällä perusteella hän haki poistumislupaa synnytykseen. Seuraava vaihe oli poistumisluvan hakeminen avovaimon tukemiseksi, koska lapsi syntyi vammautuneena ja kuoli muutaman päivän ikäisenä. Lopulta selvisi, ettei avovaimo missään vaiheessa ollut edes raskaana. Tultuaan ensimmäisen kerran omalle vastaanotolleni vangilla oli paljon vaatimuksia. Kysymykset luottamuksesta tapahtuneiden valossa sivuutettiin olleena ja menneenä. Tapasin vankia säännöllisesti, pelisuhteessa ei edetty. Ilmoitin vangille, etten voi jatkaa työskentelyä. Sitten oltiinkin vangin vaatimuksesta johtajan juttusilla, koska kohtelin häntä kaltoin ja olin esteenä

siviilissä selviytymiselle ja erityisesti koevapaudelle. Lopulta kyseinen vanki jäi palaamatta poistumislualta määräaikana ja hänet siirrettiin omasta pyynnöstään suljettuun vankilaan. Sieltä soiteltiin pariin otteeseen, koska vanki oli jatkanut peliään ja kertonut vankilassamme luvatus asioita, joita ei ollut luvattu.

Pelitilanne on ainoa vaihe, jossa käytän avointa konfrontaatiota ja suoranaista syylistämistä työvälineenä ilman luottamuksellisen suhteen synnyttämistä. En kuuntele vastaväitteitä. Joskus se tuottaa vastareaktion ja tilanteessa voidaan siirtyä johonkin suuntaan. Keino ei välttämättä toimi, joten se on käytössä todella harvoin. On lisäksi syytä olla aivan varma, että kyse on nimenomaan pelistä. Itse en jatka työtä vangin kanssa, jos kyseessä on pelitilanne, josta ei siirrytä mihinkään suuntaan. Pelitilanteet ovat olleet sosiaali- ja päihdetyössä tabu, vaikka niistä epävirallisesti puhutaan. Vankeinhoidossa pelaamisesta puhutaan paljon avoimemmin. Asia olisi mielestäni tutkimuksen arvoinen, erityisesti siksi, että pelaaminenkin saattaa olla keino selviytyä.

4.3 Kertomukset dialogin rakentamisessa

Vankien kertomukset omasta elämästään ovat tärkeitä. Jokisen (2000) mukaan kertomukset elävät osana auttamistyön käytäntöjä puheessa. Keskusteluissa on kyse asiakkaan elämäntilanteen kartoituksesta. Samalla luodaan ratkaisuja ja voimavaroja. Kertomusten kautta voidaan perustella erilaisia tekoja, näkemyksiä ja auttamisodotuksia. Vangit ovat saattaneet jäädä kiinni sellaisiin kertomuksiin, jotka toimivat heidän kannaltaan lamaannuttavasti. Kun menneitä asioita ja kokemuksia jäsennetään, rakennetaan samalla käsitystä siitä, mihin ollaan matkalla. (Jokinen 2000, 132-133.) Jos uskomme, että kielenkäytön avulla voimme olla luomassa samoistakin tapahtumista useita vaihtoehtoisia ja

seurauksiltaan erilaisia tulkintoja, saavat keskustelut uudenlaisen painoarvon. Tästä näkökulmasta kielenkäyttö näyttäytyy keskeisen tärkeänä identiteetin ja toimijuuden rakentamisessa (Jokinen 2000, 164.) Vanki saa tilaisuuden pohtia omaa toimijuuttaan ja mahdollisuuksiaan. Työntekijänä joutuu olemaan varovainen, etten tuo kertomuksiin mukaan omia arvoja ja etiikkaani; kyse on vangin todellisuudesta.

Ihmiset rakentavat siltaa menneestä tulevaan kertoessaan elämästään. Kertomus on keskeinen tapa jäsentää muutosta. Koska keskustelujen tehtävänä on sekä ymmärtää että tuottaa muutosta, on kertomus hyvä työväline. Kertomukset käsittelevät myös kertojansa tapaa ymmärtää itsensä suhteessa yhteiskuntaan. (Komulainen 2002, 257.) Narratiivinen tietäminen on eri aikoina tapahtuvien asioiden yhdistämistä kertomuksen avulla. Kaikki kertomukset ovat sosiaalisesti rakentuneita. Persoonallisuus rakentuu arkikielen käytössä. Tästä näkökulmasta arkikielen voima ulottuu myös subjektiivisena pidettäviin kokemuksiin, esimerkiksi mielikuviin ja muistumiin. Kaikki, minkä ihminen voi palauttaa mieleensä ja muistaa, voi kutoutua kertomuksina osaksi persoonaa. (Perttula 2009, 203.) En ole nähnyt tarpeellisena rajata keskustelujen aihepiiriä. Vangit saattavat kysyä ”mistäs tänään puhutaan?”. Yleensä vastaus on ”mitäs itselläsi olisi mielessä?”.

Karkeasti jaotellen kertomuksia voi olla kolmenlaisia: regressiivisiä, staattisia tai progressiivisiä. Progressiivinen eli positiivista muutosta korostava kertomus on yleensä latautunut toivottavaksi tai arvostettavaksi asiaksi. Regressiivisellä narratiivilla - kuinka asiat ovat olleet huonosti ja menneet aina huonompaan suuntaan - voi auttamistyössä olla tärkeitä tehtäviä. Se voi luoda edellytyksiä negatiivisten tunteiden käsittelylle.. Regressiivinen kertomus voi olla motivoimassa muutokseen; se pitää saada muuttamaan suuntaa. (Jokinen 2000, 133.) Kertomuksissa voi olla myös selviytymistarinoita. Näissä on löydetty kategoriat myöntäjät ja ohittajat. Suhteessa päihdeongelmiin myöntäjät kertovat

realistisesti elämänsä heikoista hetkistä ja ovat ottaneet ongelmat haltuunsa. Ohittajat sivuuttavat hankalat aiheet ja heidän suunnitelmansa sekä sosiaalinen verkostonsa ovat heikommat.. Heidän hyvissä suunnitelmissaan on selkiintymättömyyttä (Nätkin 2006, 33-35.) Pienten askelten harjoittelu voi tarkoittaa myös päihdekäytön vähenemistä ja haittojen lieventymistä.

Erään vangin kanssa keskusteltiin mahdollisuuksista työllistyä tuomion jälkeen. Hän kertoi, ettei se tulisi olemaan helppoa, koska ”mä joudun aina tekemään niin helvetin tyhmiä kysymyksiä. Mikään ei mee perille kerralla. Ei työnantajat sellaista jaks”. Tämä vanki oli sijoitettuna Köyliössä työtoimintaan, joten kysyin, miten se on sujunut. Vastaus oli: ”Tosi hyvin! Tääl otettiin tosi hyvin vastaan. Aina vastataan, ja voi kysyä mitä vaan”. Tämä johti pohdintaan, ovatko työnantajat siviilissä erilaisia. Olisiko peräti mahdollista, että on järkevämpää kysyä, jos pelkää muuten tekevänsä virheitä. Vanki mietti myös mahdollisuuksiaan työkokeiluihin. Vangin ajatusten suunnan vaihtumisessa tuli esille toinenkin tärkeä asia. Vankilan työtoiminnan kautta voi oppia käytännön tilanteissa uusia taitoja esimerkiksi ongelmanratkaisua ja yhteistyötä. Tämän lisäksi työtoiminnassa saadaan tietoa vangin toimintakyvystä. Moniammatillisuudessa hyväksytään erilaiset asiantuntijuudet, ja kykenee näkemään ne toiminnan voimavaroina (Pohjola 1999, 112). Kohtaaminen koskettaa koko vankilan henkilökuntaa, ja tekemämme työ vaikuttaa myös muiden työhön.

Kertomuksista ja keskusteluista syntyvän dialogin tarkoituksena on uuden luominen ja yhteisen ymmärryksen synnyttäminen. Dialogin kulussa asioihin voi löytyä uusia näkökulmia. Keskustelu voi olla näennäisesti tuloksetonta ja päätyä myös neuvottomuuteen. Varsinainen tulos on siinä, että itse kunkin ajattelutottumukset saattavat järkkyyä ja syntyy tarve uudelleen ajattelemiseen. Samalla kehittyvät ajattelun taidot.

Dialogi	Vaikuttamiseen pyrkiminen
nähdään kokonaisuuksia	rikotaan kokonaisuudet osiin
nähdään osien väliset yhteydet	nähdään eroja osien välillä
tutkitaan olettamuksia	puolustetaan olettamuksia
opitaan tutkimuksen ja ymmärryksen avulla	retoriikka, ylipuhuminen
luodaan yhteisymmärrystä	lobataan yhden näkemyksen puolesta
ajatellaan yhdessä	korostetaan yksilöllistä ajattelua, yksilöllinen ”voittaminen”
keskittyy asiaan	keskittyy luomiseen

Kuvio 1. Dialogin ja vaikuttamisen erot

Olennaista dialogissa on, että ajatukset ovat puhuttuja ajatuksia. Puhekielen kautta ajattelu saa erilaisia vivahteita. Vielä olennaisempaa on se, että puhuttu kieli antaa oppimiselle elävän merkityspuustan. Dialogissa tulkitsemme ja ymmärrämme toisia kokonaisvaltaisessa kohtaamisessa. (Räsänen 2006, 340-341.) Ajatus lähestyy sokraattista dialogia, ja sitä kautta motivoivan haastattelun perusteita. Motivoivan haastattelun periaatteita ovat empatian ilmaiseminen, ristiriidan voimistaminen ja suuntaaminen kohti muutosta, väittelyn välttäminen sekä asiakkaan pystyvyyden tunteen vahvistaminen (Koski-Jännes 2008, 46.) Rikosseuraamuslaitos kouluttaa menetelmän käyttöön. Se on yksi menetelmä muiden joukossa, joka omassa työssään on osin läsnä.

4.4 Luottamus ja jämäkkyys päihdetyössä

Kansainvälisissä tutkimuksissa on havaittu, että ne, joilla muutenkin on paljon resursseja käytössään, ovat luottavaisempia yhteiskuntansa instituutioihin. Sen sijaan ne, joilla on niukasti resursseja suhtautuvat epäilevästi. Tämä koskee myös auttamisjärjestelmiä, joita jälkimmäiset kuitenkin tarvitsisivat enemmän. Heikko-osaisimpien keskuudessa voi vallita epäluottamuksen ilmapiiri; palveluja ei kokemusten perusteella koeta tasapuolisiksi. (Ilmonen 2002, 147.) Julkinen moraali rakentuu tasavertaisten ja toimintakykyisten yksilöiden alueeksi. Kuitenkaan moraali, eli se mitä pidetään hyvänä tai pahana, oikeana tai vääränä, ei pysy samankaltaisena paikasta tai keskustelusta toiseen. (Kurri & Wahlström 2000, 167.) Vankilan päihdetyölle tämä asettaa lisähaasteita luottamuksen synnyttämiselle. Lähtökohtaisesti vangit ryhmänä ovat juuri niitä ihmisiä, jotka ovat saattaneet pudota läpi yhteiskunnan auttamisjärjestelmistä. Heihin voidaan myös kohdistaa moraalisia vaatimuksia.

Työntekijän ja asiakkaan välille on synnyttävä luottamus siihen, että yhdessä pyritään johonkin hyvään. Päihdetyön asiakkaat ovat usein kokeneet kovia ja taustalla on rikkinäisiä ihmissuhteita. Monet ovat kokeneet, että myös viranomaiset ovat pettäneet heidän luottamuksensa, ja he ovat itse oppineet pettämään muita. Auttamissuhteen lähtökohta ei voi olla, että asiakas luottaa automaattisesti työntekijään. Luottamus on voitettava yhteistyön aikana. (Särkelä 2001, 34-36.) Luottamus tulisi mieltää luottamisena asiakkaaseen ihmisenä ja oman elämänsä asiantuntijana. Luottamuksen voidaan katsoa olevan keskeinen sosiaalista pääomaa tuottava rakenneos. Luottamuksen vahvistaminen saattaa olla keskeinen tekijä auttamistyössä. Sitä tarvitaan asiakkaan omatoimisuuden tukemisessa. (Pohjola 2006, 48.) On uskottava ja luotettava siihen, että kaikilla on tavoitteena hyvä elämä. Kaikilla ei ole samanlaisia voimavaroja sitä rakentamaan.

Moraalin ottaminen keskusteluun tarkoittaa sitä, että ihminen saatellaan kysymään, ovatko hänen tekonsa hyviä vai pahoja. Käsittelyllä mahdollistuu moraalitajunnan kehittäminen ja näkökulmien tunnistaminen. Jos asioita ei käsitellä myös moraaliselta kannalta, lähetetään viestiä ettei asialla ole merkitystä kehittymisen näkökulmasta. Moraalilla viitataan henkilön omiin valintoihin, siihen miten hän ohjaa omaa toimintaansa. (Särkelä 2001, 112-116.) Asiakassuhteessa vallitseva välinpitämättömyys kokonaisuuden suhteen merkitsee asiakkaalle uusiutuvaa toiseuden kokemusta. Muutoksen mahdollisuuteen tulee uskoa, muuten ”päihdeongelma” –leima säilyy ikuisesti. (Ojanen 2006, 133.) Moraali kuuluu ihmiselämään; moralismi ei kuulu päihdetyöhön, sillä pyritään ohjailemaan toisten toimintaa.

Kun hyvä työskentelysuhde on saavutettu, sitä on myös käytettävä. Tässä tulee mukaan jämäkkyys ja vaativuus suhteessa toiseen. Vaativuus oikeassa tilanteessa on asiakkaan arvostamista, hänen taitoihinsa luottamista. Välillä toisin toimimiseen on tönittävä reippaanlaisesti. Vaativuus kuuluu vasta hyvään asiakassuhteeseen, ja silloin vieläpä vahvistaa sitä. On arvioitava, millaista työskentelyä suhde kestää. (Särkelä 2001, 40-41.) Tässä on erityinen ammatillinen haaste arvioinnille. Luottamuksen synnyttäminen vaatii työtä, toisaalta se voidaan menettää hetkessä. Hyvä suhde kestää kuitenkin pettymyksiä, kyseenalaistamista ja jopa vastaan väittämistä.

Auttamistyössä on nykyisin vallalla suuntaus havaita asiakkaissa vain myönteisiä puolia. Kielteiset puolet on myönnettävä, jotta niitä voidaan työstää. (Matinlompola 2006, 19.) Perinteisesti vaativuuden ja pahoista teoista puhumisen on koettu estävän ja tuhoavan auttamistyön perusteita; herää kysymyksiä syyllisyydestä. Syyllisyyskysymyksiä ei kuitenkaan voi vältellä, se johtaa moraalisten kannanottojen ja kysymysten väistämiseen. Mikäli yksilön vastuu tekemisistään valinnoista ja ratkaisuista sekä arviointi niiden seurauksista ohitetaan, auttamistilanne kapenee. Äärimmäisen ymmärtämisen

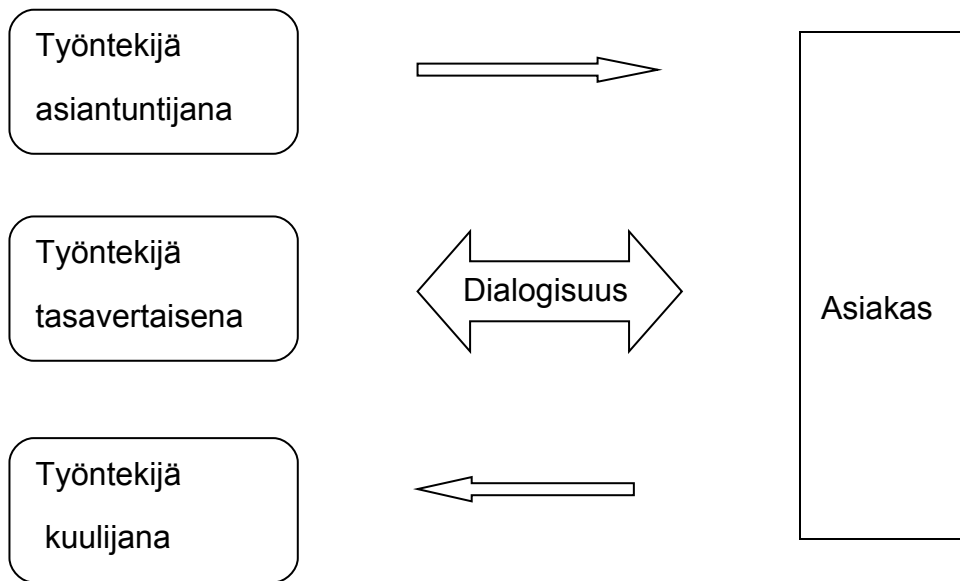
korostaminen voi kätkeäkin taakseen välinpitämättömyyttä. Asiakkaan kokemuksena yksipuolinen pahan korostaminen voi aiheuttaa tosiasioiden peittelyä, avun ulottuvilta pakenemista ja ongelmien syventymistä. (Hurtig & Laitinen 2006, 12.) Äärimmäinen ymmärtäminen voi piiloviestittää myös sitä, että ihmisellä ei ole vastuuta omista teoistaan. Syyllistäminen ei auta, jos ihmisellä ei ole välineitä korjata tilannetta. Jämäkkyys ja vaativuus tasapainoilevat näiden kahden ääripään välillä.

4.5 Työntekijän asema vuorovaikutussuhteessa

Palvelujärjestelmän asiakkailta on kysytty toimivan vuorovaikutuksen eroja hyvissä ja huonoissa kohtaamisissa järjestelmän kanssa. Molemminpuolinen luottamus, avoimuus ja läheisyys nousevat keskeisiksi tekijöiksi kertomuksissa toimivista asiakas-työntekijä – suhteista. Asiakkaan näkökulmasta yksilöllisten palvelukokonaisuuksien onnistunut rakentaminen pohjaa asiakkaan ja työntekijän aitoon kohtaamiseen. Kohtaamiseen liittyy kuunteleminen, kannustaminen ja vaihtoehtoja informointi. (Valokivi 2002, 181.) Ammatilaisen tulisi kohdata toinen ihminen ensisijaisesti persoonana. Elämäntarinaa aletaan rakentaa jo ensikohtaamisessa. Asiakkaan kannalta ongelmaksi voi muodostua, mitä tietoja hän haluaa itsestään antaa. Asiakas tulee kohdata hänen omista lähtökohdistaan. Kokonaisvaltainen huomioiminen on ohjaamista ja virikkeistämistä niin, että tämä ihminen kykenee täysvastuullisuuteen omasta elämästään. (Vilkkä 2010, 86-93.) Tuloksellisessa työssä ei voi olla vain asiantuntijana tai empaattisena kuulijana.

Yhteiskunnallinen palvelujärjestelmä tulisi rakentaa siten, että tarkoituksenmukainen ammatillinen apu olisi kaikkien ulottuvilla. (Hurtig & Laitinen 2006, 9.) Avun hakemisen kynnyksen pitäisi olla niin matala, että palvelujärjestelmään uskalletaan turvautua riittävän ajoissa. Apua hakiessaan

ihminen on haavoittumimmillaan ja voi tulkita pienetkin eleet syytökseksi tai mitätöinniksi. Ihminen rakentaa minä kuvaansa sosiaalisesti. Siksi kohtaamistilanteet muodostuvat erityisen tärkeiksi. (Väyrynen 2006, 105.) Palvelujärjestelmät ovat yleensä rakentuneet ongelmakeskeisesti. Ongelmamääritysten kautta asiakkaan asiat oletetaan helposti tiedetyiksi jo ennalta. (Pohjola 2006, 51.) Vankilassa tärkeäksi nousee työntekijän suhtautuminen ja asennoituminen vankiin kohtaamisessa.

Kuvio 2. Työntekijän asema kohtaamisessa

Kuvio kuvaa postmodernia asiantuntijuutta, jossa tietoa kulkeutuu asiakkaalta työntekijälle ja päinvastoin. Molempiin suuntiin kulkeva nuoli kuvastaa dialogista vuorovaikuttamista.

Postmoderni asiantuntijuus rakentuu neuvottelevaan asiantuntijuuteen, jossa tietämisen mahdollisuus on sekä asiantuntijalla että asiakkaalla (Pösö 2000, 272). Ihmisen auttamiseksi työntekijän on luotava sellainen suhde, jossa asiakas haluaa työskennellä, ja jossa työntekijä haluaa auttaa. Hyvä työskentelysuhde on vastavuoroinen. Työntekijän näkemykset, käyttöteoriat ja ymmärrys vaikuttavat luonnollisesti hänen tapaansa työskennellä, mutta myös hänen työnsä asiakkaiden kanssa pitäisi vaikuttaa hänen käsityksiinsä. Asiakkaan ja työntekijän suhde on parhaimmillaan yhteistä oppimista. Hyvä työskentelysuhde on hyvin etenevän työn tulos. (Särkelä 2001, 27-28.) Muutosta voidaan käsitellä vain dialogissa.

Vuorovaikutuksellisen tukemisen tasolla ei lähdetä kaivamaan ihmisen syvimpiä uskomuksia. Työntekijä voi kysellä, millainen kuva asiakkaalla on itsestään ja omasta elämästään keskustelun keinoin. Työntekijä ei koskaan totea asiakkaan kokemuksia ja ajatuksia vääristyneiksi, vaikka huomaisikin asiakkaan käsittelevän omaa elämäänsä suppeasti. Asiakas itse päättää, mistä uskomuksista hän haluaa pitää kiinni, ja kuinka paljon hän muokkaa niitä. (Vilen & Leppämäki & Ekström 2002, 117.) Vuorovaikutuksessa valtaistaminen voi tarkoittaa yksilöllisen autonomian kehittymistä, itsekontrollia ja –luottamusta. Ensin kehittyvät ihmisen persoonalliset taidot, ja sen jälkeen resursseja tulee lisää. Valtaistuminen edellyttää lisäksi, että ihminen pääsee dialogiin vuorovaikutukseen toisten kanssa. (Nätkin 2006, 43). Itse vuorovaikutustilanteella saattaa olla vangin kannalta kuntouttava merkitys.

Sosiaalinen pääoma on tullut viime vuosina inhimillisen pääoman käsitteen rinnalle. On havaittu, että sosiaalisilla verkostoilla, normeilla ja luottamuksella on merkitystä hyvinvoinnin muodostumisessa. (Niemelä 2002, 76.) Päihdekäyttö muokkaa ihmisen identiteettiä ja päinvastoin. Toipumistapahtuma voidaan käsittää siirtymänä, ei ainoastaan addiktista päihteettömäksi vaan myös identiteetistä toiseen. Kuntoutuminen voitaisiin tästä näkökulmasta käsittää identiteettityöksi, jossa ei enää pyritä saavuttamaan ”kunnon kansalaista”, vaan autetaan uuden elämäntavan ja identiteetin etsinnässä. Mitä enemmän kyetään rakentamaan luottamuksellisia ihmissuhteita, sitä paremmat mahdollisuudet onnistua. (Niemelä 2002, 81- 91.) Työntekijän asennoituminen kohtaamisessa muodostuu tärkeämmäksi kuin asiakkaan. Vanki ei voi olla vastuussa kohtaamisesta, jota ei ehkä ole edes halunnut. Työntekijän vastuulla on markkinoida oma tarpeellisuutensa.

5 OHJAUSKESKUSTELUT

5.1 Ohjaus työmenetelmänä

Ohjauksen käsitteistö perustuu ura- ja ammatinvalintaohjaukseen kehitettyyn menetelmään, eikä siinä vaikuttaisi olevan jäsentyneitä toimintamalleja (Vehviläinen 2001, 242). British Association of Counsellors on määritellyt ohjaustyötä näin:

Ohjaustyössä toimitaan silloin, kun henkilö jolla on ohjaajan rooli, antaa tai sopii antavansa aikaa, huomiota tai kunnioitusta asiakkaan roolissa olevalle henkilölle tai henkilöille. Ohjauksen tehtävänä on antaa asiakkaalle tilaisuus tutkia, keksiä ja selkeyttää tapoja elää voimavaraisemmin ja hyvinvoimemmin.

Tämä ohjaustyön määritelmä sisältää kannanoton eri organisaatioiden toimintatapaan tehokkuusvaatimusten paineissa. Tässä mielessä ohjaus käsitetään vuoropuhelun menetelmänä. (Onnismaa, Pasanen, Spangar 2002, 7.) Ohjaus on jo kohtaamiseen verrattuna tavoitteellisempaa. Se on kehitetty auttamisen välineeksi.

Ohjaustyössä on haluttu erottautua perinteisestä opettamisesta, diagnosoivasta psykologiasta ja auktoriteettiasemasta neuvomisesta (Vehviläinen 2001, 234-235). Ohjaus on ihmisten elämäntilanteissaan kohtaamien vaikeuksien käsittelemistä, jossa pidättäydytään yksilön patologisoinnista ja lähestytään konsultaatiota (Pasanen 2002, 124.) Kunnioitus ja empatia ovat onnistuneen ohjaus- ja vuorovaikutussuhteen perusedellytyksiä. Tämä ei tarkoita, että eettisesti väärä toiminta pitäisi hyväksyä (Pasanen 2004, 162.) Ohjaustyön keskusteluilla voi olla tärkeä merkitys muutoksen virittämisessä. Ammatillinen haaste syntyy siitä, että keskustelujen rakentaminen ei voi olla mielivaltaista ja

ulkokohtaista vaan sen täytyy tapahtua ottaen huomioon sen sosiaalisen verkoston, jossa asiakas elää. (Jokinen 2000, 164-165.) Näiden verkostojen ja tilanteiden kartoitus vankien kohdalla muodostaa ison osan ohjauskeskusteluista.

Ihmisen verkostoja voidaan kuvata toiminta-areenan käsitteellä. Asiakkaila on omilla toiminta-areenoillaan tietty asema, joka ohjaa heidän toimintaansa. Sellaisilla areenoilla viihdytään, joilla ihminen voi kokea itsensä tärkeäksi ja onnistuu ohjaamaan omaa toimintaansa. Jos toiminta-areenalla ei voi saada arvostusta tai kohdataan vähättelyä, sitä vältellään. Perustarpeitamme on olla tarvittava ja merkittävä. (Särkelä 2001, 50.) Pitkittyneet vaikeudet eivät ratkea yhden muuttujan mukana (Heino 1999, 10). Kehitysprosessien kompleksinen luonne ei mahdollista yksilöiden elämänkaaren tarkkaa ennustamista. Kehitysprosesseja ei voida ymmärtää ilman kaikkien vaikuttavien tekijöiden tietojen yhdistämistä. Roistot ja rikolliset voivat esimerkiksi osoittaa poikkeuksellista luovuutta rikosten suunnittelussa, jolloin tämä toiminta itsessään luo tekijälleen toimijuutta. (Magnusson & Mahoney 2006, 242-243.) Huolimatta siitä, mikä tähän kehitykseen on johtanut, kertoo ajatus toiminta-areenoiden voimasta myös vaikeudesta irrottautua niistä.

Kun ohjauksen yhteydessä puhutaan interventiosta, tarkoitetaan vuorovaikutuksellista väliintuloa, jolla pyritään vaikuttamaan käytökseen. Cockmanin, Evansin ja Reynoldsin (ks. Rahikka 2008, 64-65) mukaan ohjaaja toimii itselleen ominaisella, luontevalta tuntuvala tyylillä.

Jos ohjaaja käyttää vain yhtä tyyliä, on todennäköistä, ettei se sovellu kaikille. He jaottelevat interventiotyylit seuraavasti:

Tyyli	Ohjaajan rooli
Hyväksyvä ohjaaja	-kuuntelee empaattisesti, tukee -on neutraali -rohkaisee kertomaan kokemuksista -rohkaisee ongelmaratkaisuun
Katalysoiva ohjaaja	-auttaa hahmottamaan tilannetta -auttaa selventämään tilannetta -auttaa ratkaisuvaihtoehtoisissa tekee avoimia kysymyksiä
Konfrontoiva ohjaaja	-Huomioi ristiriidan puheen ja käytöksen välillä -osoittaa ristiriidat ohjattavalle, jotta tämän on mahdollista muuttaa käytöstä saamansa palautteen perusteella
Määräävä ohjaaja	-haastattelee ohjattavaa saadakseen kokonaiskäsityksen tilanteesta -muodostaa näkemyksen, ja kertoo sen ohjattavalle -tarjoaa ratkaisuja tai suosituksia

Kuvio 3. Ohjauksen interventiotyylit

Hyväksyvä tyyli sopii erityisesti ohjaussuhteen. Katalysoivassa tyylissä keskitytään uusien näkökulmien tuottamiseen. Kun luottamuksellinen suhde on syntynyt, on mahdollista käyttää konfrontoivaa tyyliä, koska se herättää kielteisiä tunteita ja halua puolustaa käyttäytymistä. Kyseenalaistamista ei koskaan tehdä aggressiivisesti. Määräävä tyyli on nopea ja tehokaskin, koska

haastattelun perusteella ohjaaja voi esittää ratkaisuvaihtoehtot. Sen käytössä on syytä olla hyvin varovainen, koska se saattaa vahvistaa ohjattavan käsitystä omasta kyvyttömyydestä toimia. (Rahikka 2008, 65.) Oman ohjaustyylin tunnistaminen auttaa muokkaamaan omia työtapoja.

5.2 Ohjaajan rooli ohjauskeskustelussa

Ohjaus on eettistä toimintaa, johon kuuluvat hyvät tavoitteet. Ohjausta voidaan pitää hyvänä, jos työntekijä toiminnallaan kykenee vähentämään kärsimystä ja parantaa keskinäistä ymmärrystä. Ohjaajan taitoihin lukeutuu toisen elämäkokemuksen kautta hänen itsearvostuksensa lisääminen. Tällä tavoin ihmisessä voi kehittyä sosiaalisessa elämässä menestymiseen tarvittavia taitoja ja vastuullisuutta. Ohjauksen tarkoituksena on ihmisen valinnanvapaus, ja lopulta vähentää ohjauksen tarvetta. (Peavy 2006, 21-22.) Tasavertaisessa suhteessa valinnat mahdollistuvat, koska valmiita vastauksia ei ole. Ohjauksen tarkoitus on auttaa selviämään valintojen viidakossa. (Rahikka 2008, 63.) Nykyisessä yhteiskunnassa korostetaan yksilön vastuuta. Ohjauksessa voidaan saada valmiuksia valintojen tekemiseen.

Motivoiva ohjaus ei ole menetelmä. Se koostuu ennen kaikkea ohjaajan empaattisesta läsnäolosta ja asiakkaan aktiivisesta kuulemisesta. Kuuleminen on toisen ihmisen tunteiden huomioimista ja niiden hyväksymistä. (Novitskij 2006, 24.) Ohjauksen kahden keskeinen prosessi on nyky-yhteiskunnassa yksi harvoista jäljellä olevista kohtaamistilanteista, joissa voi tapahtua aitoa kuuntelemista. Ohjauksella ei voida muuttaa yhteiskunnan rakenteita, se on väline sosiaalisen pääoman rakentumisessa. (Peavy 2006, 34-35.) Ohjaustyössä hyväksytään asiakkaan monet identiteetit, ristiriitaiset arvot ja roolit sekä elämänkulun moninaisuus. Ammatillisuus edellyttää herkkyyttä sille, että yksilöt ja yhteisöt ottavat sosiaalisia ongelmia haltuun toisistaan poikkeavin

käsittein ja arvolähtökohdin. (Raitakari 2002, 47.) Sosiaalisen pääoman rakentuminen madaltaa myös kynnystä jatkaa asiakassuhdetta uusien työntekijöiden kanssa.

Mitä kumpikin osapuoli tuo ohjaukseen:

Ohjattava	Ohjaaja
Tarina itseä huolestuttavasta asiasta	Kyky ohjata keskustelua
Näkemyks ongelmasta	Erilaiset ratkaisumallit
Valmius tai sen puute	Pyrkimys luoda luottamusta ja turvallisuutta
Haku ilmaista itseä	Kyky kuunnella
Asenne avun hakemiseen ja vastaanottamiseen	Kyky oppia ohjattavalta
Kokemukset (kaikki, millä on merkitystä)	Pyrkimys päästä sisälle elämänkenttään
Tarpeet, unelmat, pelot	Kiinnostus ja avoimuus
Toive selviämisestä	Yhteistyön toivomus
Osaaminen	Mahdollisuus saada tietoa
Epävarmuus	Kunnioitus, toivo ja tuki
Käsitykset rajoituksista	Mahdollisuuksien ja rajojen tutkiminen
Hämmentyneisyys	Asioiden selventäminen

(Peavy 2001, 21.)

Kuvio 4. Ohjattava ja ohjaaja ohjauskeskustelussa

Kaikilla ihmisillä on kykyjä ja vahvuuksia, jotka täytyy ensin tunnistaa. Niitä on kehitettävä ja vahvistettava, jotta ne voivat olla pohjana toiminnalle. Ihmiset kykenevät oppimaan, kasvamaan ja muuttumaan; vaikuttamaan elämäänsä. Asiakkaat määrittelevät tarpeensa eri tavoin. Käytännön työssä edellytetään aitoa perehtymistä asiakkaan tilanteeseen. Asiakkaan tapa ajatella itsestään voi

olla avain muutokseen. (Rose 2003, 201-202.) Työntekijä ei voi tehdä muutosta asiakkaan puolesta.

5.3 Työmenetelmän toimivuus käytännössä

CASE Mari

1.käyntikerta

Lähtötilanne: Mari on 45-vuotias ja ensimmäistä kertaa vankilassa. Hänellä on kaksi lasta Matti (22 vuotta) ja Maija (17 vuotta). Rangaistusajansuunnitelman ensimmäinen tavoite on päihdeongelman hoitaminen. Marilla ei mielestään ole ongelmia päihdekäytössä.

Yksinkertaisesti voisi todeta, että Mari kieltää ongelmansa eikä ole motivoitunut käsittelemään asiaa, joten vastaanottoja on tarpeetonta jatkaa.

Avun tarve ratkaisee päihdetyössäkin toiminnan laadullisesti, määrällisesti ja ajallisesti. Ilman tätä lähtökohtaa työ muuttuu käsittelyksi, manipulaatioksi, huolloksi, hoidoksi ja hallinnaksi. Tällöin ei kysytä, mistä selviytyäkseen asiakas oman elämänsä subjektina tarvitsee apua tai mitkä ovat hänen avuntarpeensa taustatekijät. (Eskola 2003, 113.) Kokonaisvaltaista ja rakenteellista mitätöintiä ovat sitkeässä elävät ajatukset tietynlaisten asiakkaiden toivottomuudesta. Heihin panostaminen nähdään turhana resurssien tuhlauksena. Toinen mahdollisuus on, ettei heille suunnata tukea vaan toteutetaan minimalistista ylläpitotoimintaa.

Mitätöimiselle on tyypillistä, että tilanteen toteaminen riittää, sitä ei tarvitse erikseen perustella. (Pohjola 2006, 57.) Marin tapauksessa tilanne tuli todettua. Jatkosta sovittiin, että Mari käy pari kertaa. Varmistettaisiin yksinkertaisesti jaksaminen tuomion aikana.

2. käyntikerta

Neuvon pyytäminen: Marin kihlattu on pääsemässä valvottuun koevapauteen. Kihlatun toimeenpanosuunnitelmassa on rajoituksia parin tapaamisille. Mari kokee rajoitukset epäoikeudenmukaisina. Järjestetään yhteisneuvottelu toiseen vankilaan ja kriminaalihuoltolaitoksen valvojan kanssa. Laaditaan esitys kihlatun toimeenpanosuunnitelman muuttamiseksi.

Neuvot ja pulmien käsittely ovat olennainen osa ammatillista auttamistyötä. Tämä on osa auttamistilanteen kulttuurista säännöstä. Asiakkaalla on oikeus odottaa saavansa apua, neuvoja. (Juhila 2000, 105-106). Ihmisen omat toiminta- ja tulkintatavat ovat keskeisessä asemassa auttamistilanteissa. Kokemukset toisten ihmisten seurassa heijastuvat henkilön odotuksiin siitä, mitä tulee tapahtumaan myöhemmin samankaltaisissa tilanteissa. Kielteiset kokemukset auttamistilanteissa lisäävät epäonnistumisen ennakointia, mikä taas hankaloittaa avun hakemista jatkossa. (Nurmi 2006, 119.) Lopputulos tilanteesta tuotti Marille pettymyksen, toimintasuunnitelma ei muuttunut. Pettymystä käsiteltiin yhdessä, ja selvitettiin päätöksen perusteluja. Ihmistä ei saisi jättää yksin pettymyksen kanssa silloin kun on kyse viranomaisten toiminnasta. Pettymyksen käsittelemättä jättäminen nostaa kynnystä kaiken avun hakemiseen.

3. käyntikerta

Mari kertoo, että hänellä on mörköjä kellarissa. Hän ei halunnut tarkentaa, mitä tällä tarkoittaa. Keskusteltiin mörköilystä, kenen kanssa uskaltaa mörköillä ja miten ne möröt sinne kellariin ovat joutuneet tai mahtuneet. Mietittiin, mitä

tapahtuu, jos kellarin ovesta joku pääsee karkuun. Mari piti positiivista asennetta tärkeänä; sekä sitä, että lapsilla on kaikki hyvin.

Pintatason muutokset vaativat usein syvällistä käsittelyä, ja keskustelussa voi tulla esille yllättäviäkin tekijöitä. Pintatasolla liikutaan minän pintatasolla niissä asioissa, joita asiakas itse kykenee käsittelemään ja muistamaan. On tärkeää, että työntekijä etenee asiakkaan ehdoilla. Asiakkaalla on oikeus pitää kiinni suojamuuristaan ja valita keskustelun syvyys. (Vilen & Leppämäki & Ekström 2002, 110.) Ongelmapuhe rakenteistaa hyvin vahvasti ammatillista auttamistyötä. Sen kautta täytetään niitä velvollisuuksia ja odotuksia, joita niin asiakkaat kuin työntekijät ammatilliselle toiminnalle asettavat. Ongelmapuhe on kohtaamisissa läsnä silloinkin, kun painopiste on ongelmien ja niiden syiden selvittelyn sijasta enemmänkin asiakkaiden voimavarojen kartoituksessa ja tulevaisuuden ratkaisujen rakentamisessa. Jos työntekijä ja asiakas eivät jakaisi yhteistä käsitystä jonkinlaisen pulman olemassa olost, ei tarvittaisi ratkaisukeskeistä puhetta eikä ammatillista auttamista ylipäättäen. (Juhila & Pösö 2000, 38-39.) Marin ei tarvinnut selventää ongelmiaan, niistä puhuttiin vertauskuvallisesti.

4. käyntikerta

Mari kertoo, että Matilla on paha päihdeongelma. Matti käyttää ihan liikaa, ja oli lisäksi lyönyt Maijaa ennen joulua. Joululomilta palatessaan Mari on edelleen tyytyväinen, kun Matti ”pelasi vaan lääkkeiden kanssa, vaikka koviksi luokiteltaviakin olisi ollut tarjolla”.

Päihdetyölle edellisen kaltaiset tilanteet ovat ohittamattomia. Ne muodostavat sen keskeisen ydintematiikan (Juhila 2002, 12). On inhimillistä, että ihmiset tietoisesti korostavat elämänsä myönteisiä puolia pärjätäkseen kielteisten kanssa. Kielteisiä asioita ei kuitenkaan voi mitätöidä. (Aspinwall & Staudinger 2006, 29-30.) Ihminen kykenee ottamaan vastaan ja sisällyttämään itseensä palautetta vain sen verran ja siinä muodossa kuin se pitää yhtä oman minäkäsityksen kanssa. Siksi palaute tulisi suhteuttaa yksilöllisesti. Arvioista tulisi keskustella vastavuoroisesti, ja korostaa sitä, että arviota tehdään toiminnasta, ei minuudesta. Minuutta uhkaava palaute ei muuta käytöstä toivottuun suuntaan. (Toskala 2000, 31.) Tämä Marin kertomus kuvaili tilannetta, johon hän on vapautumassa. Päihdetyöntekijänä tilanteessa en lähtenyt käsittelemään pojan päihdekäyttöä tai äidin suhtautumista siihen. Sen sijaan puhuttiin lasten keskinäisestä suhteesta äidin näkökulmasta ja siitä, onko väkivalta hyväksyttävää.

5. käyntikerta

Mari muistelee menneitä ”sossuämmä uhkasi ottaa Maijan huostaan 5-vuotiaana”. Tilanne johti siihen, että Maija muutti isänsä luo, Matista ei kukaan ollut huolissaan. Tapahtumiin liittyi epäily Marin liian runsaasta päihdekäytöstä ja muutto isän luo oli vaihtoehto huostaanotolle. Matilla on eri isä, josta Mari kertoo tämän olleen humalassa aggressiivinen ja varsinkin dopingaineita käytettyään. Hän toteaa lopuksi: ”onneksi muksut on selvinneet hengissä minusta”.

Päihdekäyttöä pidetään epäonnistumisena. Nyky-yhteiskunta yksilöllistää ihmisten kokemukset eikä tarjoa solidaarisuutta vaikeuksissa. Se korostaa valintoja, muttei tarjoa tukea ja ohjausta valintojen tekemiseen. (Sariola 2006, 158.) Marille tarjottiin ”ota tai jätä” –vaihtoehto. Hän itse olisi kaivannut tietoa, miten tilannetta olisi muuten voitu selvittää. Maijan muuton jälkeen hän koki olevansa huono äiti.

Pahimmillaan mitätöimisen kokemus näyttäytyy asiakkaalle silloin, kun hänelle syntyy tunne, että häntä halveksitaan ihmisenä. Myöhemmin häntä saatetaan syyllistää uudelleen siitä, että hän on antanut asioiden kehittyä liian pitkälle ennen avun hakemista. Vaikka ihminen olisi väärässäkin, tunnustaisi sen tai olisi tunnustamatta, hänellä on oikeus tulla kuulluksi, kohdelluksi hyvin ja autetuksi. (Pohjola 2006, 59.) Mari kertoo helpottaneensa omaa pahaa oloaan bentsodiatsepiinilla ja pilvenpoltolla.

6. käyntikerta

Mari kertoo Maijan lintsanneen koko vuoden ammattikoulusta. Hänellä ei ole aavistusta, mistä tytär ystävättäriineen hankkii hashiksensa. Toisaalta Mari kertoo, että hänellä on ystäviä, jotka katsovat tyttöjen perään. Ystäviillä hän tarkoittaa samassa elämäntilanteessa olevia. Nämä tuovat turvaa silläkin tapaa, ettei tarvitse pelätä ”jonkun pöllivän mun tavaroita”. Keskustelun lopuksi Mari tokaisee olevansa rapanisti. Hän lisää perään: ”Vankilassa on helpottavaa, kun voi puhua omista asioista. Siviilissä joutui aina pelkäämään lasten huostaanottoa”

Ohjaustyö on prosessi, jonka tulokset eivät koskaan ole ennalta täysin tiedossa (Juhila & Pösö 2000, 57). Elämäntilanteeseen, fyysiseen ja psyykkiseen toimintaan liittyvät tekijät muodostavat kokonaisuuden, joka pitää ottaa huomioon ammatillisessa toiminnassa. (Särkelä 1994, 36-38.) Marin kommentit omasta nistiydestään ja kotitilanteesta olivat hieman yllättäviä, kun ajatellaan lähtötilannetta. Vielä yllättävämpi oli käsitys vankilan antamasta vapaudesta puhua omista ongelmista. Tämän hetkinen ajattelu korostaa vankeusaikaa hallittavana prosessina, jonka tuotoksena toimenpiteiden kohteena olevasta vangista tulee yhteiskuntakelpoinen kansalainen. Marille ei asetettu vaatimuksia tämän asian suhteen. Ainoa tavoite oli toimiva vuorovaikutussuhde.

6 MOTIVOINTI PÄIHDEKUNTOUTUKSESSA

6.1 Motivaation merkitys päihdetyössä

Päihdetyössä motivaatiota on pidetty hoidon edellytyksenä. Motivaation puutetta on pidetty selityksenä sille, miksi asiakkaat eivät hakeudu hoitoon tai hoito epäonnistuu. Motivaatio on ymmärretty staattiseksi piirteeksi tai taipumukseksi. Motivaation on nähty kuuluvan asiakkaan vastuulle. Tutkimus ja kokemus kuitenkin osoittavat, että motivaatio on ajan ja tilanteiden mukaan vaihteleva dynaaminen ilmiö. (Koski-Jännes 2008, 17-19.) Ongelman määrittelyllä on ollut keskeinen osa päihdetyössä. On kuitenkin todettu, että tavoitteiden määrittelyllä on keskeisempi merkitys ja ongelmat tulevat ratkaistaviksi tavoitteiden suuntaisessa toiminnassa, Tavoitteisiin sitoutuminen on tärkeämpää kuin yksimielinen näkemys ongelmasta. (Särkelä 2001, 12-13.) Ehkä kieltämisen ”pakkomurtaminen” on ollut osasy syy olla motivoitumatta. Motivaatiota voi synnyttää tavoitteen kautta.

Motivaatio näkyy paitsi yksittäisenä toimintana tietyssä tilanteessa myös toimintojen samankaltaisuutena koko elämänkaarella. Elämänmuutokset pohjautuvat usein motiiveihin ja niiden mukaisiin päätöksiin, joskin motivaatio kehittyy myös tällaisten muutosten vaikutuksista. Motivaatio ei aina ole tietoista. (Nurmi & Salmela-Aro 2005, 10.) Positiivisen palautteen antaminen on yksi tärkeimmistä pystyvyyden tunteen kohottajista. Positiivisella palautteella voidaan saada ihminen tuntemaan itsensä merkitykselliseksi; varsinkin jos taustalla on useita epäonnistuneita yrityksiä jonkin tietyn asian muuttamiseksi. (Novitskij 2006, 21.)

Tunteet niveltyvät keskeisesti motivaatioon ja toimintaan. Myönteiset perustunteet kuitenkin yhdistävät yksilöitä, tehostavat oppimista, parantavat suorituksia ja motivoivat välittömästi. (Toskala 2000, 40-51.) Negatiiviset asiat eivät siis välttämättä motivoi. Päihdekäytön kielteiset seuraukset koetaan kuitenkin usein syyksi, miksi ihmisen pitäisi olla motivoitunut ongelmansa hoitoon.

Sisäsyntyinen motivaatio tarkoittaa motivoitumista asian tai toiminnan itsensä vuoksi. Tällöin tehtävään sitoutuminen on itsessään palkitsevaa. Ulkosyntyinen motivaatio tarkoittaa sitä, että tehtävä tehdään ulkoapain tulevien ylykkeiden, kuten palkkion toivossa. (Aunola 2005, 108.) Ulkoisten palkkioiden liittäminen sisäisesti palkitsevaan toimintaan voi vähentää sisäistä motivaatiota. Tätä selitetään sillä, että palkittavan henkilökohtainen itsesäätelyn tunne ja halu toimia tavoitteen suuntaisesti vähenee. Tavoite muuttuu suorittamiseksi. Sisäinen motivaatio perustuu kykenevyyden tunteeseen. Esimerkiksi kontrolli vähentää itsemääräämisen tunnetta, pakottaa tuntemaan tai uskomaan tietyllä tavalla. Jos tavoitetta kontrolloidaan, se tuntuu olevan oman vaikutusvallan ulkopuolella ja sisäinen motivaatio vähenee. (Vartiainen & Nurmela 2005, 196.) Vankiloissa on päihdeongelmansa pohtimiseen motivoituneita vankeja. Osa on motivoitunut ongelmansa käsittelyyn, koska palkkioksi voi saada siirron avolaitokseen, poistumislupia tai päästä koevapauteen.

Ihminen ei voi itse päättää tai valita tarpeitaan, mutta hän voi tiedostaa ne. Kun ympäristössä on jokin asia, joka tyydyttäisi tietyn tarpeen, ihmisessä käynnistyy motivoitunut käyttäytyminen. (Malmberg & Little 2005, 128.) Henkilökohtaiset tavoitteet ovat keskeinen osa persoonallisuutta ja hyvinvointia. Motivaation ja hyvinvoinnin välillä on kumulatiivisia kehiä. Psyykinen hyvinvointi vaikuttaa yksilön motivaatioon eli siihen, millaisia tavoitteita hän itselleen asettaa ja miten niitä arvioi. (Nurmi & Salmela-Aro 2005, 168.) Ihminen asettaa itselleen sellaisia tavoitteita, joita hän uskoo kykenevänsä toteuttamaan.

Tavoitteita on myös pidettävä riittävän tärkeinä, jotta toimintaan kannattaa ryhtyä. Nämä ovat toimintaan motivoitumisen edellytyksiä. (Särkelä 1994, 27.) Motivaatio syntyy tarpeesta ja tavoitteista. Työntekijän roolina on luoda toimintamahdollisuuksia.

6.2 Motivaation muutosvaihemalli

Amerikkalaisten tutkijoiden (Prochaska, Norcross & DiClemente) 1980 –luvulla käynnistämässä tutkimusprojektissa analysoitiin muutoksen vaiheita itsehallinnan lisääntymisessä tai päihdekäytön lopettamisessa. Muutos tapahtuu usean vaiheen kautta. Vaiheesta toiseen siirtymään onnistuvat ihmiset käyttävät eri tekniikoita eri vaiheissa. Muutosvaiheet kuvaavat henkilön motivaatiotilaa eli valmiutta muutokseen. Muutoksen vaiheet addiktiivisen käyttäytymisen muokkaamisessa ovat:

1. esiharkintavaihe
2. harkinta –ja pohdintavaihe
3. valmistelu ja päätösvaihe
4. toimintavaihe
5. muutoksen ylläpitovaihe
6. retkahdus tai lipsahdus
- (7. henkilökohtaisen kasvun vaihe.)

Useimmiten muutos ei kuitenkaan etene näin lineaarisesti (em.), joten tutkijat ovat ehdottaneet niin sanottua pyöröovimallia lineaarisen mallin sijaan. (Holmberg 2003, 228 – 229; Rakkolainen 2004, 15–16.) Retkahdus eri vaiheiden välillä on melko tyypillistä.

Pyöröovimalli käsittää samat vaiheet, mutta siinä oletetaan, että ihmiset saattavat toistaa samoja vaiheita, ennen kuin saavuttavat pidemmän tähtäimen tavoitteensa. Kyse ei ole siis systemaattisesta siirtymisestä vaiheesta toiseen, vaan pikemminkin siirtymistä eri vaiheiden välillä . Joskus ihminen saattaa

jumittua johonkin tiettyyn vaiheeseen. Muutoksen vaihemalli tai muutosvaihemalli auttaa ottamaan huomioon valmistautumisen ja valmennuksen merkityksen sen sijaan, että muutos ja toiminta käsitettäisiin synonyymeiksi. (Holmberg 2003, 229.) Se auttaa ymmärtämään, miksi ihminen ai aina toimi tavoitteensa suuntaisesti.

Esiharkintavaiheessa oleva henkilö ei tunnista vielä ongelmaansa, vaikka ympäristö olisi sen jo tiedostanut (Holmberg 2003, 228; Rakkolainen 2004, 16). Eniten apua tässä vaiheessa olevalle henkilölle on siitä, että hänen ongelmaansa koskevaa tietoisuutta pyritään lisäämään. Selkeä tieto päihteiden vaikutuksista eri elämänalueilla kuuluu esimerkiksi mini-intervention työtapoihin. Lisäksi yhteiskunnan toimet ja ärsykekontrolliin vaikuttaminen saattavat toimia muutospohdintaa edistävasti. Tällainen toimi voi olla esimerkiksi alkoholi- lain muutokset. Päihdetyön haasteena on kohdata asiakas, joka on ylipäänsä vastahankainen muutokselle (Saarnio & Knuutila 2006, 33). Muutostarvetta ei ole havaittu ja toisaalta uhkakuvien kieltäminen voi suojata mielenterveyttä ja ylläpitää henkistä toimintakykyä (Turku, 2007, 56). Päihdetyössä ilmiöstä puhutaan nimellä kieltäminen.

Harkintavaiheessa oleva ihminen on havahtunut muutoksen tarpeellisuuteen, mutta päihdekäytön lyhyen tähtäimen edut merkitsevät hänelle vielä paljon. Henkilölle on ominaista pohtia muutoksen liittyvien etuja ja haittoja. (Saarnio & Knuutila, 2006, 33.) Ihminen päätöksentekoa voi helpottaa oman tilanteen uudelleenarviointi (Holmberg 2003, 228). Tässä vaiheessa oleva ihminen on muutoksensa suhteen vielä kahden vaiheilla, mutta hän saattaa kuitenkin reagoida positiivisesti ongelman erittelyyn tähtääviin keskusteluihin (Holmberg 2003, 228; Rakkolainen 2004, 16). Yleensä muutostarve myönnetään jostakin itselle tärkeäksi koetusta syystä (Turku 2007, 56). Päihdekäyttö on saattanut aiheuttaa ongelmia terveydessä ja ihmissuhteissa.

Valmisteluvaiheessa oleva ihminen aikoo ryhtyä toimimaan päihdekäytön muuttamiseksi. Hän saattaa olla epävarma toimivista keinoista. Tässä vaiheessa hän tarvitsee keinojen pohtimiseen ja löytämiseen. Toimintavaiheessa oleva henkilö on jo sitoutunut tavoitteeseensa ja ajatukseen muutoksesta. (Holmberg 2003, 228; Rakkolainen 2004, 16.) Ihminen alkaa muokata käyttäytymistään ja on erityisen altis stressille pienissäkin vastoinkäymisissä. Toimintavaiheessa henkilön päihteiden käyttö sekä siihen liittyvät uskomukset muuttuvat (Holmberg 2003, 228). Erityisesti tässä vaiheessa kasvaa riski palata vanhoihin malleihin (Turku, 2007, 58). Mikäli henkilö pystyy toteuttamaan suunnitelmansa, hän siirtyy ylläpitovaiheeseen, jossa muutostulosten on integroiduttava osaksi arkielämää (Saarnio & Knuutila 2006, 33). Toipumisprosessin kannalta tämä saattaa olla se kriittisin vaihe.

Muutoksen ylläpitovaiheessa ihmisille on eniten apua retkahduksen ehkäisymenetelmistä, elämäntapamuutoksesta sekä omien uskomusten asenteiden tietoisesta muokkaamisesta (Holmberg 2003, 228; Rakkolainen 2004,16). Kun ylläpitovaihetta on kestänyt jonkin aikaa, ihminen ei enää suhtaudu muutokseen väliaikaisena ilmiönä vaan hyväksyy sen osaksi pysyviä elämäntapojaan (Turku 2007, 59). Muutosprosessiin kuuluu usein myös retkahdus ja lipsahdus –vaihe. Retkahdusvaihe tarkoittaa ihmisen palaamista pidempiaikaiseen käyttöön, ja samalla paluuta esiharkinta- tai harkintavaiheeseen. (Holmberg 2003, 228.) Retkahdus ei välttämättä aina kuulu ”taudinkuvaan”.

6.3 Muutosvaihemallin hyödyntäminen motivoinnissa

Työskentely esiharkintavaiheessa

Ihmisen muutosvalmiuden tutkiminen on työntekijän ensimmäisiä tehtäviä hänen aloittaessaan päihdekuntoutusta. Vasta sen jälkeen on mahdollista suunnata tarkempia interventioita tukemaan asiakkaan muutostyötä. (Saarnio & Knuutila, 2006, 33.) Muutosvalmiuden tutkimiseen on kehitetty myös lomake (liite 1).

Esiharkintavaiheessa olevan ihmisen päihdetyön haasteisiin voidaan vastata herättelemällä häntä oman tilanteensa tarkasteluun ja huomaamaan päihdekäytön seurauksia. Tavoitteena on käynnistää ihmisen oma ajattelu ja saada hänet tarkastelemaan päihdekäyttöä monesta eri näkökulmasta. Alkuvaiheen keskusteluissa ihmiselle tulee viestiä, ettei häntä kohtaan tulla esittämään muutosvaatimuksia. Tärkein tavoite on suhteen luominen ja työrauhan saavuttaminen. Ihmiselle on synnyttävä subjektiivinen kokemus kuulluksi tulemisesta ja hyväksynnästä. (Turku 2007, 65-66.) Esiharkintavaiheesta siirtyminen harkintavaiheeseen ei tapahdu nopeasti, välttämättä ei laisinkaan.

Työskentely harkinta- ja pohdintavaiheessa

Pohdintavaiheessa ihminen samalla sekä tahtoo että vastustaa muutosta. Muutosta puoltavat päihteenkäytöstä aiheutuvat haitat ja muutoksesta saatavat edut, kun taas muutosta vastustavan käyttäjän esille nostamat käytön hyvät puolet. (Vinkkejä piikkihuumeita käyttävien kanssa työskenteleville, 55.) Pohdintavaiheessa keskitytään tutkimaan ristiriitoja ja etsimään vaihtoehtoja. Tässä vaiheessa on hyvä tutkia laajasti muutoksen etuja ja haittoja. Samalla on tärkeä tukea ihmisen itseluottamusta. Päihdekäytön vaikutuksia pyritään

tarkastelemaan monesta eri näkökulmasta, kuten esimerkiksi terveyden, henkisen hyvinvoinnin, ihmissuhteiden, työn toimeentulon ja harrastusten näkökulmasta. (Elämäntapaliitto 2005, 6-7.) Ihminen on kokonaisuus, joten laaja-alainen tarkastelu eri elämän osa-alueista auttaa havainnoimaan tilannetta.

Muutoksen vastustaminen voi johtua osin myös ihmisen pelosta. Tämä saattaa johtua siitä, ettei ihminen usko omiin kykyihinsä, jolloin häntä voi auttaa huomaamaan omat taitonsa. Tähän saattaa toisinaan riittää jo pelkästään se, että hän kykenee esimerkiksi hoitamaan omia asioitaan. Muutoksen vastustaminen voi näkyä ihmisessä avuttomuutena ja vetäytymisenä. (Vinkkejä piikkihuumeita käyttävien kanssa työskenteleville, 55.) Toisaalta tavoitteet voivat olla ylimitoitettuja. Motivaatiota ja pystyvyyden tunnetta ruokkii paremmin kohtuullinen tavoite (Turku 2007, 71.) Suuret odotukset voivat olla sekä vangilla että työntekijällä.

Ihmiselle on annettava vapaus puhua käytön kielteisistä ja myönteisistä puolista. Työntekijä voi kysymyksillään auttaa ihmistä näkemään eri vaihtoehtojen etuja ja haittoja. Ihmiselle voi toisinaan olla hyvä pyrkiä osoittamaan ennallaan pysyvän tilanteen riskit versus halutun muutoksen positiiviset puolet. Ihmisen on saatava kuitenkin itse päättää, mikä hänelle on tärkeintä. (Vinkkejä piikkihuumeita käyttävien kanssa työskenteleville, 56.) Ihmisen itseluottamusta voidaan tukea esimerkiksi kartoittamalla hänen voimavarojaan.

Työskentely valmistelu- ja päätösvaiheessa

Valmistelu- ja päätösvaiheessa päihdetyöntekijän tehtävänä on auttaa ihmistä muutossuunnitelman laatimisessa (Holmberg 2000, 228). Tällä tarkoitetaan käytännön tavoitteiden asettamista. Tavoitteet on tarpeen jakaa vielä pienempiin osatavoitteisiin - askeliksi. Työntekijä tukee ihmistä suhtautumaan askeliinsa tosissaan, ja toisaalta silti olemaan valmiina kokeilemaan jotain muuta, jos askel ei viedäkään toivottuun suuntaan. (mm. Heikkilä 1999.) Elämäntilanteetkin saattavat muuttua.

Katajaisen, Lipposen ja Litovaaran (2003) mukaan joskus ihmiselle on helpompi lähteä liikkeelle ongelmista. Ongelma muutetaan tavoitteeksi vastaamalla kysymyksen: ”Mitä haluat ongelman sijaan?” Tavoite määritellään positiivisessa muodossa, jonkin asian olemassaolona, ei jonkin puuttumisena. Tavoite on siis pääsääntöisesti jotakin hyvää lisäävää ennemmin kuin pois jostain pahasta, tai kohti jotakin menemistä.

Ihmistä ohjataan tarkistamaan myös se, onko tavoite oma vai jollekin toiselle tärkeä asia. Voidaan pohtia sitä, mitä hyötyä hänelle olisi tavoitteen saavuttamisesta. Menneisyyttä tutkitaan taitovarastona, jossa on tärkeää kiinnittää huomio onnistumisiin ja haasteiden voittamiseen tai niistä selviytymiseen. Tavoitteen saavuttamisen varmistamiseksi on tärkeää, että asiakas miettii myös omaa sitoutumista tavoitteisiin. Tässä yhteydessä on hyvä pohtia ihmisen kanssa merkit, joista hän voi huomata edistymisensä. (Katajainen ym. 2003, 118, 121.) Tavoitteen edistymisestä huomioita voi tehdä myös työntekijä, jos se tuntuu vangista hankalalta. Itse olen kysynyt: ”Mitäs perhe / ystävät on sanoneet, kun ovat käyneet tapaamassa?”.

Työskentely toimintavaiheessa

Tässä vaiheessa pyritään etsimään hyviä ratkaisuja ja harjoitellaan selviytymistaitoja. Hyötyä voi olla erilaisista kirjallisista ja toiminnallisista tehtävistä sekä muutosta tukevien sosiaalisten suhteiden rakentamisesta. (Koski-Jännes 2005.) Yhteydenpito mahdollisiin raittiisiin ystäviin tai sukulaisiin saattaa tukea päihteettömyyttä (Vinkkejä piikkihuumeita käyttävien kanssa työskenteleville, 57). Kirjalliset tehtävät on syytä purkaa kuitenkin yhdessä. Ihmisen on hyvä pohtia, millaiset tilanteet ovat hänelle päihteittä pysymisen kannalta turvallisia ja vastaavasti, millaiset tilanteet aiheuttavat retkahdusriskejä.

Selviytymistaitojen harjoittelusta on siis tässä vaiheessa apua, kuten taidoista hallita päihteiden käyttöön liittyviä kiusauksia. Hallinnan lisäämiseen on olemassa menetelmiä, joita voi harjoitella. Esimerkkinä tässä voi olla vaikka mielikuvaharjoitus tilanteessa, jossa joku yrittää tarjota päihdettä. Tällöin käydään mielikuvissa läpi erilaisia tapoja kieltäytyä tarjotusta. Ihminen voi kuvitella itsensä myös vaikkapa ahdistuneeksi ja toivoa sitten helpotusta siitä epämukavuudesta. (Kognitiivinen terapia ja päihdeongelmat, 16.) Yksi vaihtoehto on käsitellä suoraan käytölle lupaa antavia ajatuksia. Jossain vaiheessa on hyvä myös tunnistaa ja arvioida taustalla olevia uskomuksia, jotka liittyvät luvan antamiseen tai kieltäytymiseen. (Kognitiivinen terapia ja päihdeongelmat, 17.) Päihdetyöntekijä voi selventää ihmiselle riippuvuuden mekanismeja, erityisesti riippuvuuden viha-rakkaus dilemmaa.

Työskentely ylläpitovaiheessa

Muutoksen ylläpitovaiheessa päihdetyön tavoitteena on tukea ihmistä ylläpitämään saavutettu tavoite ja auttaa häntä tunnistamaan sekä välttämään riskitilanteita. (Mm. Holmberg 2000, Koski-Jännes 2005 ja Saarnio & Knuutila 2006.) Tässä vaiheessa ihminen on usein kiinnostunut tutkimaan omaa elämäänsä ja pohtii esimerkiksi riippuvuutensa osalta syitä ja seurauksia. Muutoksen ylläpitovaiheessa työntekijä voi auttaa ihmistä tunnistamaan ja ymmärtämään oireita ja ongelmia tuottavia toimintatapoja sekä käynnistämään työskentelyn niiden muuttamiseksi. (mm. Holmberg 2000, Laakso 2005.) Ylläpitovaiheessa ihminen oppii tunnistamaan ja välttämään päihdekäytön riskin sisältäviä tilanteita tai selviytymään tilanteessa palaamatta lähtöruutuun. Koska riskitilanteita ei voi aina välttää, on niihin syytä valmentautua. Lisäksi tavoitteena on lisätä ihmisen tietoisuutta itsestään sekä tukea häntä elämäntapamuutosten toteuttamisessa. (Holmberg 2000, 299–230.) Muutos on kokonaisvaltainen, eikä sen ylläpito aina ole helppoa.

Ylläpitovaiheen yhtenä tavoitteena on Laakson (2005) mukaan, että ihminen oppii tunnistamaan riippuvuutta ylläpitäviä toimintamalleja. Tarkoituksena on, että ihminen oppii erottelemaan, mikä osa ongelmasta juontuu ulkoisesta tilanteesta, mikä osa taas omasta tulkinnasta ja toiminnasta ongelmallisessa tilanteessa. Ihminen voi oivaltaa sitä, miten erilaiset ärsykkeet omassa elinympäristössä toimivat laukaisijoina reagoinnille. Ihminen siis määrittelee, mitä tehtävää päihteiden käyttö palvelee, mitkä ovat käytön laukaisevat ajatukset ja tunteet. Ihmistä voidaan auttaa tunnistamaan, ymmärtämään ja säätelemään omia sisäisiä tapahtumia, kuten ajatuksia, tunteita sekä auttaa kehittämään parempaa omaa toiminnan ohjausta tärkeiden elämäntavoitteiden suuntaan. (Bennet-Goleman 2003, 204.) On aina muistettava, että työntekijä ei voi toimia kenenkään puolesta.

Työskentely retkahduksen tapahduttua

Retkahduksen jälkeen on tärkeä osoittaa myötätuntoa ihmiselle ja tukea hänen uutta muutosyritystään. Retkahdusta pyritään hyödyntämään tulkitsemalla sitä oppimiskokemuksena. (Koski-Jännes 2005.) Useissa tutkimuksissa on todettu, että merkittävä osa päihdeasiakkaista käyttää päihteitä vuoden sisällä hoitajaksosta. Retkahduksen ehkäisy on siis yksi hoidon kulmakivistä. Retkahdukselle altistavien tekijöiden huomioiminen on olennaista hoidon onnistumisen kannalta. Henkilö joka on päätenyt retkahdukseen, on tehnyt edeltävästi sarjan niin kutsuttuja minipäätöksiä. (Holmberg 2003, 229.) Voidaan puhua myös retkahduksen petaamisesta.

Päätöksestä lipsuminen alkaa siis jo ennen varsinaista retkahtamista, jolloin ainakin alitajuisesti alkaa tehdä mieli päihteitä. Tämä vähittäinen hivuttautuminen saattaa kestää tunteista kuukausiin. Tähän aikaväliin mahtuu vaihtelevasti erilaisia muutoksia niin asenteissa ja käyttäytymisessä kuin ajatuksissa, tunteissa ja mielialoissa, jotka voivat olla viemässä kohti retkahdusta. Tästä syystä asiakkaan kanssa onkin hyvä tarkastella hänen retkahduskokemustaan, tunnistaa siinä retkahtamista edeltävästi esiintyviä sisäisiä ja ulkoisia vihjeitä. Näiden asioiden tunnistaminen auttaa jatkossa selvittämään, onko mahdollinen retkahdusprosessi käynnissä. (Holmberg & Aura 2004, 9-10.) Retkahdusta voidaan käsitellä oppimisprosessina. Mitä toimivampi vuorovaikutussuhde on yhteisen matkan varrella syntynyt, sitä helpompi on selvitä retkahduksesta takaisin toipumisen tielle.

7 POHDINTA

Tästä kehittämistyöstä haluan erityisesti kiittää Köyliön osaston sairaanhoitaja Susanna Nixonia. Ilman hänen ilmaan heittämänsä kysymystä: ”Pitääkö vangin motivoida työntekijää saadakseen apua?” ei tätä työtä olisi tehty, tai ainakaan se ei olisi muotoutunut sellaiseksi kuin nyt on. Kysymys jäi askarruttamaan ja pisti miettimään, onko vankilassa enää varaa ajatella ihmistä toivottomana tai motivoitumattomana tapauksena. Jos vanki on jo pudonnut yhteiskunnan järjestelmistä, antaako se itsellekin oikeuden hylätä ja ohittaa hänet?

Omassa työssä tuli myös kohdattua vankeja, jotka suoraan ilmoittivat hakeutuneensa päihdetyöntekijän vastaanotolle, koska rikosseuraamusesimies käski. Rangaistusajansuunnitelmaan pitäisi saada merkintä, jotta voisi päästä poistumisluvulle. Vaihtoehtoisesti osa vangeista kertoi käyneensä suljetussa vankilassa ”jonkun kurssin”, joten eiköhän päihdeongelmakin ole jo hoidettu. Tilanne alkoi jo hieman hymyilyttää. Ei voinut välttyä siltä ironiselta tunteelta, että vankeinhoidossa puhuttiin vankien pelaamisesta ja samaan aikaan jaettiin pelikortteja suureen ransupeliin (ransu=rangaistusajansuunnitelma).

Työn lähtökohdaksi muodostui, että vankilatuomio kertoo ihmisellä olevan jotain ongelmia ja tuomio tuo niitä väistämättä mukanaan. Työntekijänä minä kannan vastuun siitä, että olen yrittänyt luoda sellaisia tilanteita, joissa on mahdollista keskustella omista asioista. Käytän ensimmäisen tapaamiskerran tutustumiseen. Oman työn legitoimiseksi aloitan päihteisiin liittyvistä tavoitteista. Vähintään puolet ajasta käytän vangin elämäntilanteen summittaiseen hahmottamiseen. Tätä kautta on helppo ehdottaa toista tapaamista. Eivät vangit tee poikkeusta sääntöön, että ihmisen osaa puhua itsestään.

Kieltämättä olen käyttänyt rangaistusajansuunnitelmia omaksi hyödykseni. Olen vedonnut tavoitteisiin ja todennut velvollisuudekseni tavata toistekin. En ole kuitenkaan vaatinut, että tapaamisissa puhuttaisiin päihteistä. Vuorovaikutuksessa on aluksi ihan sama mistä puhutaan, kunhan puhutaan.

Oman työn kautta tuli tarpeelliseksi tutkia väitettä, että luottamus asiakassuhteessa on vaikuttavin tekijä. Onko luottamuksella vaikutusta päihdetyössä, vaikka itse päihteistä ei edes puhuttaisi? Kaikki työ alkaa kohtaamisella. Sillä miten kohdataan on suuri merkitys. Kohtaamisissa luottamus joko syntyy tai on syntymättä. On sinisilmäistä ajatella, että jokaisen vangin kanssa päästäisiin luottamukselliseen suhteeseen. Kuitenkin arvostava kohtaaminen saattaa madaltaa kynnystä hakea apua, jos sitä joskus ajattelee tarvitsevansa. Vuorovaikutukseen voidaan päästä ilman luottamustakin, ja toisaalta vuorovaikutus lisää luottamusta.

Kohtaaminen nousi tämän kehittämistyön tärkeimmäksi teemaksi siitäkin syystä, että se ei koske yksinomaan päihdetyötä. Arvostava kohtaaminen on koskee kaikkia vankien kanssa työskenteleviä. Kohtaamisissa voi tahtomattaan mitätöidä toisen tekemää työtä. Esimerkkinä tästä vanki, joka oli koko tuomionsa ajan tehnyt töitä päihdeongelmansa kanssa. Työ oli alkanut suljetussa vankilassa ja omaksi tehtäväksi jäi motivaation vahvistaminen. Vanki oli lähdössä päihdekuntoutuslaitokseen. Ennen tätä oli tapaaminen erään työntekijän kanssa. Suunnitelmasta kuultuaan tämä totesi ”hyvä kun lähdet yrittämään. Mitä ajattelit tehdä kun menee mönkään?” Siinä meni vanki hiljaiseksi ja päihdetyöntekijä kiristeli hampaitaan.

Kohtaamiset mahdollistavat ohjauskeskustelujen käymisen ja motivoinnin. Kaikki vangit eivät ole samassa tilanteessa ongelmiansa suhteen. Keskusteluissa hahmottuvat monen tyyppiset ongelmat, joihin halutaan helpotusta. Osa liittyy suoraan päihdekäyttöön osa ei. Tämä tapa toimia antaa myös mahdollisuuden syventää niitä oppeja, jotka vanki on saanut mahdollisesti käymiltään kursseilta. Tätä kautta voidaan aloittaa päihdetyö, tai se voi toimia jatkumojen suunnittelussa siviiliä kohden. Keskusteluissa nousevat esille myös vaihtoehtoiset tavat saavuttaa haluttu tavoite. Päihdekuntoutuksen ei aina tarvitse olla nimenomaan päihdekuntoutusta. Käsitettä tulisi laajentaa niin, että muut vankia tukevat toimet saattavat olla yhtä tehokkaita. Pääasia on, että ne ovat vangin tavoitteita.

Olen pohtinut, ajavatko rikosseuraamuslaitoksen tavoitteet ohi vangin tavoitteista. Lähityön tärkeydestä puhutaan, ja samaan hengenvetoon mainitaan erilainen ryhmätoiminta. Harrastetaanko rikosseuraamusalalla kontrollitoimenpitein pakkohoitoa? Kunnioitetaanko vangin käsitystä siitä, mitä hän itse ajattelee ongelmistaan? Vankeusaika on ajateltu prosessiksi, tavoitteiden suuntainen työskentely käsitetään kirjaimellisesti. En pitäisi ollenkaan huonona ajatuksena esimerkiksi siirtymistä suljetusta vankilasta avolaitokseen vain sillä perusteella, että turvallisuus ei vaadi muuta. Jos rangaistusajansuunnitelmassa on päihdeasioiden käsittely, voidaan työ aloittaa avolaitoksessakin. Ei pidä unohtaa, että vangin sijoittaminen työtoimintaan tuo jo itsessään vastauksen rangaistusajansuunnitelman vaatimuksiin esimerkiksi ongelmanratkaisutaitojen osalta.

Omalta osaltani organisaation toiminnan pohtiminen palautuu kysymykseen pitääkö vangin motivoida saadakseen apua. Jokainen vanki on motivoitunut jonkin tavoitteen saavuttamiseen. On työntekijän vastuulla selvittää, mikä tuo tavoite on. Ei voida ajatella, että vangin haluttomuus myöntää päihdeongelmaa johtuu motivaation puutteesta. Vanki saattaa kokea saaneensa ansaitsemattoman leiman. Tällä työllä kohtaamisesta, ohjauskeskustelusta ja motivoinnista halusin tuoda esille työntekijä roolin vankilan työkäytännöissä. Vastuu ei ole yksin vangilla, se on yhtä paljon työntekijällä. Kohtaaminen, ohjauskeskustelu ja motivointi ovat työntekijälle hyvää työkäytäntöä.

On vaikea sanoa, mihin tämä Köyliössä tehtävän päihdetyön mallintaminen johtaa. Toivon sen herättävän keskustelua paitsi vangin asemasta, myös työntekijän omasta roolista vankeusprosessin kulussa. Toivon työn herättävän keskustelua siitä, voidaanko vangilta vaatia motivoitumista nimetyn ongelman suhteen. Oman työn ja teorian perusteella vanki pitäisi kohdata kokonaisvaltaisemmin. Tällöin voidaan saavuttaa paitsi sitä vuorovaikutusta, myös yllättäviä tuloksia. Haluan samalla tuoda esiin päihdetyöntekijältä vaadittavaa osaamista. Eihän se osaaminen edes lopu tähän, uudistuva lainsäädäntö ja eri kuntien käytännöt vaativat jatkuvaa tiedon päivittämistä. Olen ajatellut, että tämä työ voisi edistää yhteistyötä kuntatasollakin. Vankiloissa päihdetyötä tekevät ovat alansa ammattilaisia, heidän arvionsa perustuvat ammatilliseen näkemykseen vangin tilanteesta.

LÄHTEET

Arnkil, T & Eriksson E 1999. Kelluvia vuoropuhelurakenteita. Teoksessa: Virtanen, Päivi 1999. Verkostoituva asiakastyö. Helsinki: Kirjayhtymä Oy

Aspinwall, L & Staudinger U 2006. Ihmisen vahvuuksien psykologia: kehittyvän tutkimuskentän kysymyksiä. Teoksessa: Aspinwall, Lisa G & Staudinger Ursula M 2006. Ihmisen vahvuuksien psykologia. Helsinki: Edita, 21-32

Aunola, K 2005. Motivaation kehitys ja merkitys kouluiässä. Teoksessa: Salmela-Aro Katariina & Nurmi, Jari-Erik 2005. Mikä meitä liikuttaa –modernin motivaatiopsykologian perusteet. Jyväskylä: PS-kustannus, 105-126

Eskola, M 2003. Aina voi tehdä toisin. Teoksessa: Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli 2003. Sosiaalisen vaihtuvat vastuut. Jyväskylä: PS-kustannus, 108-127

Granfelt, R 2007. ”Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa” Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2007

Heino, T 1999. Lastensuojelun trendit. Teoksessa: Virtanen, Päivi 1999. Verkostoituva asiakastyö. Helsinki: Kirjayhtymä Oy

Holmberg, N 2000. Kognitiivinen terapia ja persoonallisuushäiriöt. Päihdehuollon koulutusaineisto-sarja. Järvenpään sosiaalisairaala Suomen Peruspaino. Järvenpää.

Holmberg, N 2003. Päihderiippuvuudet. Teoksessa Kähkönen, S. Karila, I., Holmberg, N. Kognitiivinen Psykoterapia. Duodecim. Gummerus Kirjapaino oy. Jyväskylä.

Holmberg, N & Aura, M 2004. Retkahduksen ehkäisyn käsikirja. Päihdehuollon koulutusaineisto. Järvenpään sosiaalisairaala. Järvenpää: Suomen peruspaino

Hurtig, J & Laitinen, M, 2006. Paha ihmisyyden ja ammatillisen auttamisen haasteena. Teoksessa: Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna 2006. Pahan kosketus. Jyväskylä: PS-kustannus, 8-17

Ilmonen, K 2002. Luottamus paikallisiin instituutioihin ja sosiaalisiin verkostoihin. Teoksessa: Ruuskanen, Petri 2002. Sosiaalinen pääoma ja hyvinvointi. Jyväskylä: PS-kustannus, 136-160

Jokinen, A & Suoninen, E & Wahlström, J 2000. Miten tavoittaa auttamistyön ydintä? Teoksessa: Jokinen, Arja & Suoninen Eero 2000. Auttamistyö keskusteluna. Tampere: Vastapaino, 12-30

Jokinen, A 2000. Narratiivit muutostyön resurssina. Teoksessa: Jokinen, Arja & Suoninen Eero 2000. Auttamistyö keskusteluna. Tampere: Vastapaino

Juhila, K & Pösö, T 2000. Auttamisen organisaatiot ja ongelmien tulkinnat. Teoksessa: Jokinen, Arja & Suoninen Eero 2000. Auttamistyö keskusteluna. Tampere: Vastapaino

Juhila, K 2002. Sosiaalityö marginaalissa. Teoksessa: Juhila, Kirsi & Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene 2002. Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylä: SoPhi, Jyväskylän yliopisto

Juhila, K 2006. Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Tampere: Vastapaino

Katajainen, A., Lipponen, K. & Litovaara, A. 2003. Voimavarat käyttöön. Gummerus Kirjapaino. Jyväskylä.

Kognitiivinen terapia ja päihdeongelmat. [www. psykonet.fi / perustutkinto / muut / 091105. pdf](http://www.psykonet.fi/perustutkinto/muut/091105.pdf) (viitattu 12.11.2006)

Komulainen, K 2002. Kertomukset, elämänmetaforat ja ydinretoriikat ohjauksen apuvälineinä. Teoksessa: Onnismaa, Jussi & Pasanen, Heikki & Spangar, Timo 2002. Ohjaus ammattina ja tieteenalana 1. Jyväskylä: PS-kustannus, 251-272

Koski-Jännes, A. 2005. [www. psykonet.fi / perustutkinto / muut / 091105. pdf](http://www.psykonet.fi/perustutkinto/muut/091105.pdf) (viitattu 12.11.2006)

Koski-Jännes, A 2008. Motivaation ja muutoksen käsitteellistäminen. Teoksessa: Koski-Jännes, Anka & Riittinen, Liisa & Saarnio, Pekka 2008. Kohti muutosta –motivointimenetelmiä päihde- ja käytösongelmiin. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 16-41

Kurri, K & Wahlström, J 2000. Moraalin vuorovaikutuksellinen rakentaminen perheväkivaltakeskustelussa. Teoksessa: Jokinen, Arja & Suoninen Eero 2000. Auttamistyö keskusteluna. Tampere: Vastapaino

Laine, M 2007: Kriminologia ja rankaisun sosiologia.

Helsinki: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus, Acta Poenologica 1/2007

Linqvist, M 2006. Paha, ymmärtämisen rajat ja auttajan varjo. Teoksessa: Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna 2006. Pahan kosketus. Jyväskylä: PS-kustannus, 168-191

Magnusson, D & Mahoney, J 2006. Holistinen lähestymistapa myönteisen kehityksen tutkimuksessa. Teoksessa: Aspinwall, Lisa G & Staudinger Ursula M 2006. Ihmisen vahvuuksien psykologia. Helsinki: Edita, 232-277

Malmberg, L-E & Little T 2005. Nuorten koulumotivaatio. Teoksessa: Salmela-Aro Katariina & Nurmi, Jari-Erik 2005. Mikä meitä liikuttaa –modernin motivaatiopsykologian perusteet. Jyväskylä: PS-kustannus, 127-144

Matinlompola, U 2006. Pahan keskellä. Teoksessa: Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna 2006. Pahan kosketus. Jyväskylä: PS-kustannus, 18-41

Mönkkönen, K 2006. Vuorovaikutus, dialoginen asiakastyö. Helsinki: Edita

Niemelä, J 2002. Identiteettityö, sosiaalinen pääoma ja marginaalista murtautuminen. Teoksessa: Ruuskanen, Petri 2002. Sosiaalinen pääoma ja hyvinvointi. Jyväskylä: PS-kustannus, 76-93

Nixon Susanna, sairaanhoitaja Satakunnan vankilan Köyliön osasto, haastattelu

Köyliössä 23.2.2009

Novitskij, J 2006. Muutoksen mahdollisuus huumetyössä -ET-ohjaajan käsikirja. Helsinki: Omaiset huumetyön tukene ry

Nurmi, J-E 2006. Toiminta- ja tulkintatavat haasteiden kohtaamisessa ja ongelmien ratkaisemisessa. Teoksessa: Metsäpelto, Ritva-Leena & Feldt Taru 2009. Meitä on moneksi – persoonallisuuden psykologiset perusteet. Jyväskylä: PS-kustannus, 111-127

Nurmi, J-E & Salmela-Aro K 2005. Modernin motivaatiopsykologian perusta ja käsitteet.

Teoksessa: Salmela-Aro Katariina & Nurmi, Jari-Erik 2005. Mikä meitä liikuttaa –modernin motivaatiopsykologian perusteet. Jyväskylä: PS-kustannus, 10-27

Nurmi, J-E & Salmela-Aro, K 2005. Henkilökohtaiset tavoitteet ja hyvinvointi. Teoksessa: Salmela-Aro Katariina & Nurmi, Jari-Erik 2005. Mikä meitä liikuttaa –modernin motivaatiopsykologian perusteet. Jyväskylä: PS-kustannus, 158-172

Nätkin, R 2006. Äitiys ja päihteet. Teoksessa: Nätkin, Ritva 2006. Pullo, pillerit ja perhe. Jyväskylä: PS-kustannus, 23-54

Ojanen, M 2006. Äiti korvaushoidossa. Teoksessa: Nätkin, Ritva 2006. Pullo, pillerit ja perhe. PS-kustannus: Jyväskylä, 107-136

Onnismaa, J & Pasanen, H & Spangar, T 2002. Ohjaus ammattina ja tieteenalana 1. Jyväskylä: PS-kustannus

Pasanen, H 2002. Oppimisen ohjauksen tarve ammatillisessa aikuiskoulutuksessa. Teoksessa: Onnismaa, Jussi & Pasanen, Heikki & Spangar, Timo 2002. Ohjaus ammattina ja tieteenalana 2. Jyväskylä: PS-kustannus, 104-130

Pasanen, H 2004. Työssä oppimisen ohjaus prosessina. Teoksessa: Onnismaa, Jussi & Pasanen, Heikki & Spangar, Timo 2002. Ohjaus ammattina ja tieteenalana 3. Jyväskylä: PS-kustannus, 151-177

Peavy, R.V 2006. Sosiodynaamisen ohjauksen opas. Helsinki: Psykologien kustannus Oy

Peavy, R. V 2001. Elämäni työkirja. Helsinki: Psykologien kustannus Oy

Penttinen, I & Saari, J 2007. ”En aatellu ol narkkari loppuikää, koska ei siin oo järkee...” Satakunnan vankilan vankien ajatuksia ja kokemuksia päihteistä, niiden käytöstä ja päihdehoidoista. Harjavalta, Sosiaali- ja terveysala: Satakunnan Ammattikorkeakoulu

Perttula, J 2009. Persoonallisuus ihmiseksi tulemisena. Teoksessa: Metsäpelto, Ritva-Leena &

Feldt Taru 2009. Meitä on moneksi –persoonallisuuden psykologiset perusteet. Jyväskylä: PS-kustannus, 195-214

Pohjola, A 1999. Moniammatillinen asiantuntijuus. Teoksessa: Virtanen, Päivi 1999. Verkostoituva asiakastyö. Helsinki: Kirjayhtymä Oy

Pohjola, A 2006. Pahan säikeitä auttamistyössä. Teoksessa: Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna 2006. Pahan kosketus. Jyväskylä: PS-kustannus, 42-62

Pösö, T 2000. Kun auttamistyö keskustellaan ja tutkimustulokset tiivistetään. Teoksessa: Jokinen, Arja & Suoninen Eero 2000. Auttamistyö keskusteluna. Tampere: Vastapaino

Päihdevalvonnan opas 2008. Rikosseuraamusalan käsikirjoja 2/2008

Rahikka, A 2008. Vekko-ohjaus ja –neuvonta. Teoksessa: Reijonen, Merja & Stranden-Mahlamäki, Tuija 2008. Oivaltava kohtaaminen. Helsinki: WSOYpro, 61-80

Raitakari, S 2002. Sosiaalityön marginalisuus. Teoksessa: Juhila, Kirsi & Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene 2002. Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylä: SoPhi, Jyväskylän yliopisto

Rakkolainen, M. 2004. "Velat muuttuu saataviksi" –Motivoivan haastattelun periaatteiden toteutuminen Mikkelin vankilan parityönä toteutetuissa päihdehaastatteluissa.

[http://www.vhkk.fi/Rakkolainen_Maria.pdf#search=%22motivaation%20syntyminen%2Bp](http://www.vhkk.fi/Rakkolainen_Maria.pdf#search=%22motivaation%20syntyminen%2Bp%C3%A4ihdeongelma%22)

%C3%A4ihdeongelma%22

[Viitattu 15.1.2010]

Rose, S 2003. Sosiaalityön missio. Teoksessa: Teoksessa: Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli 2003. Sosiaalisen vaihtuvat vastuut. Jyväskylä: PS-kustannus, 193-205

Räsänen, J 2006. Voimaantumisen mahdollistaminen ja ratkaisut. Järvenpää: Julkiviestintä Oy

Saarnio, P & Knuutila, V. 2006. Tutkimus päihdeongelmaisten muutosprofiileista. Yhteiskuntapolitiikka 71 (2006):1

Sariola, S 2006. "Joku, jota rakastaa ja josta huolehtia". Teoksessa: Nätkin, Ritva 2006. Pullo, pillerit ja perhe. Jyväskylä: PS-kustannus, 137-164

Sijoittajayksikkötoiminnan käsikirja. Rikosseuraamusalan käsikirjoja 1/2004

Sippo Tuula, sosiaalityöntekijä Satakunnan vankilan Köyliön osasto, haastattelu
Köyliössä 24.2.2009

Särkelä, A 1994. Sosiaalityön asiakas subjektina ja ei-subjektina. Helsinki: Hakapaino oy.

Särkelä, A 2001. Välittäminen ammattina. Tampere: Vastapaino

Toskala, A 2000. Järjen ja tunteen vuoropohelua. Jyväskylä: Painoporra Oy

Turku, R 2007. Muutosta tukemassa –valmentava elämäntapaohjaus. Helsinki: Editra

Valokivi, H 2002. Toimiva asiakkuus. Teoksessa: Juhila, Kirsi & Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene 2002. Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylä: SoPhi, Jyväskylän yliopisto

Vankeuslaki. [www. finlex .fi](http://www.finlex.fi)

Vartiainen, M & Nurmela, K 2005. Tavoitteet ja tulokset –motivaatio ja palkitseminen työelämässä. Teoksessa: Salmela-Aro Katariina & Nurmi, Jari-Erik 2005. Mikä meitä liikuttaa – modernin motivaatiopsykologian perusteet. Jyväskylä: PS-kustannus, 188-212

Vehviläinen, S 2001. Ohjaus vuorovaikutuksena. Helsinki: Gaudeamus

Vilen, M & Leppämäki, P & Ekström, L 2002. Vuorovaikutuksellinen tukeminen. Helsinki: WSOY

Vilkkä, H 2010. Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen. Jyväskylä: PS-kustannus

Vinkkejä piikkihuumeiden kanssa työskenteleville. Saatavana sähköisenä: <http://www.a-klinikka.fi/jss/koulutusmateriaalia/vinkkejakirja.pdf> [Viitattu 15.1.2010]

Väyrynen, S 2006. ”Multa on viety se kaikista tärkein...”. Teoksessa: Nätkin, Ritva 2006. Pullo, pillerit ja perhe. Jyväskylä: PS-kustannus, 81-106

Kontranet:

Oikeusministerin avauspuhe terveystutkimusseminaarissa 18.11.2008

Tiedote 18.11.2008: Vankien terveydentila muuta väestöä heikompi

Valvotun koevapauden toimeenpano. Rikosseuraamusviraston menettelyohje Nro 6/011/2008

Muut lähteet:

Omat muistiinpanot päihdetyön erityisohjaajien työpäivistä vuosina 2006-2009

Työkokoukset ja palaverit Satakunnan vankilassa

LIITE 1

Muutosvalmius suhteessa päihteiden käyttöön

Käyttämäni päihteet:

Alla olevien kysymysten avulla selvitetään, mitä sinä henkilökohtaisesti ajattelet tällä hetkellä päihteiden käytöstä. Lue kysymykset huolella ja arvioi, oletko samaa vai eri mieltä. Merkitse numerolla vaihtoehto.

Pisteytys:

-2 = täysin eri mieltä, -1 = eri mieltä, 0 = en osaa sanoa + 1 = samaa mieltä, +2 = täysin samaa mieltä

1. Mielestäni en käytä liian paljon	-2	-1	0	+1	+2
2. Yritän käyttää vähemmän kuin ennen	-2	-1	0	+1	+2
3. Nautin käytöstä, mutta joskus otan liian paljon	-2	-1	0	+1	+2
4. Välillä ajattelen, että minun pitäisi vähentää käyttöä	-2	-1	0	+1	+2
5. Käytön pohtiminen on pelkkää ajanhukkaa	-2	-1	0	+1	+2
6. Olen äskettäin muuttanut käyttötapojani	-2	-1	0	+1	+2

7. Kuka tahansa voi sanoa haluavansa

muuttaa käyttöönsä, mutta minä

todella teen sitä nyt -2 -1 0 +1 +2

8. Olen siinä vaiheessa, että minun pitäisi

ajatella käytön vähentämistä -2 -1 0 +1 +2

9. Käyttö on minulle joskus ongelma

-2 -1 0 +1 +2

10. Minulla ei ole mitään tarvetta

miettiä käytön muuttamista -2 -1 0 +1 +2

11. Olen paraikaa muuttamassa

käyttötapojani -2 -1 0 +1 +2

12. Minusta käytön vähentämisessä

ei ole mieltä -2 -1 0 +1 +2

Muutosvalmiuskyselyn pisteytys – työntekijälle

Esipohdintavaiheen kysymyksiä ovat 1, 5, 10 ja 12

Pohdintavaiheen kysymyksiä ovat 3, 4, 8 ja 9

Toimintavaiheen kysymyksiä ovat 2, 6, 7 ja 11

Saadaksesi selville kunkin vaiheen pisteet, laske yhteen ko. skaalan kysymyksistä tulevat pisteet.

Kunkin skaalan vaihteluväli on -8:sta + 8:aan.

Negatiivinen arvo ilmaisee erimielisyyttä suhteessa kyseisen vaiheen kysymyksiin. Positiivinen arvo ilmaisee yksimielisyyttä. Korkein skaala-arvo ilmaisee sen vaiheen, jossa potilas parhaillaan on.

HUOM: jos kaksi skaala saa saman pistemäärän, vaiheeksi merkitään muutosprosessin vaiheista (esipohdinta, pohdinta, toiminta) edempänä oleva. Jos tutkittava esimerkiksi saa pistemäärän 6 sekä esipohdinta- että pohdintavaiheen kysymyksistä ja -2 toimintavaiheen kysymyksistä, hänet sijoitetaan pohdintavaiheeseen.

Positiivinen pistemäärä esipohdintavaiheen kysymyksistä ilmentää muutosvalmiuden puutetta. Jotta saat selville tutkittavan muutosvalmiutta kuvaavan arvon, käännä esipohdintavaiheen etumerkki vastakkaiseksi.

Jos tutkittava ei ole vastannut yhteen neljästä tietyn skaalan kysymyksistä, kerro kyseisen skaalan arvot 1,33:lla. Jos kaksi vastausta tai useampi vastauksista puuttuu, skaala-arvoa ei voida laskea. Arvio tutkittavan vaiheesta ei silloin ole pätevä.

Lähde: Koski-Jännes Anja

Manuaalista: Budney, A & Higgins, S (1998) A Community Reinforcement Approach:

Treating Cocaine addiction. NIDA: therapy Manuals for Drug Addiction

SISÄLTÖ

1 JOHDANTO	4
2 KEHITTÄMISTYÖN LÄHTÖKOHDAT	6
2.1 Kehittämistyön tavoitteet	6
2.2 Kehittämistyön prosessin kulku	9
3 VANKILA PÄIHDETYÖN TOIMINTAYMPÄRISTÖNÄ	12
3.1 Vankeuslaki	12
3.2 Arviointikeskustoiminta	13
3.3 Päihdekuntoutuksen asema vankilassa	14
3.4 Vankilan päihdekuntoutuksen nykytilan arviointi	18
4 KOHTAAMINEN	23
4.1 Vuorovaikutuksen merkitys päihdetyössä	23
4.2 Vuorovaikutuksen tasot	24
4.3 Kertomukset dialogin rakentamisessa	32
4.4 Luottamus ja jämäkkyys päihdetyössä	36
4.5 Työntekijän asema vuorovaikutussuhteessa	38
5 OHJAUSKESKUSTELUT	42
5.1 Ohjaus työmenetelmänä	42
5.2 Ohjaajan rooli ohjuskeskustelussa	45
5.3 Työmenetelmän toimivuus käytännössä	47
6 MOTIVOINTI PÄIHDEKUNTOUTUKSESSA	53
6.1 Motivaation merkitys päihdetyössä	53
6.2 Motivaation muutosvaihemalli	55
6.3 Muutosvaihemallin hyödyntäminen motivoinnissa	58
7 POHDINTA	64
LÄHTEET	68
LIITE	
Liite 1. Muutosvalmius suhteessa päihteiden käyttöön	

KUVIOT

Kuvio 1. Dialogin ja vaikuttamisen erot	35
Kuvio 2. Työntekijän asema kohtaamisessa	39
Kuvio 3. Ohjauksen interventiotyyli	44
Kuvio 4. Ohjattava ja ohjaaja ohjauskeskustelussa	46